

'קידמה גדולה': ועד הצירים וקהילת דמשק

ירון הראל

"שבוע ימים הייתי בדמשק, התכוננתי כמה שהרשה לי זמני ביום ובלילה בכל הנעשה שם, ובסוף דבר עלי להגיד כי בכלל רואים הננו קידמה גדולה במצב עדה זו וגם עבודתנו הולכת ועושה פרי ברכה. אך בדעתנו עד כמה קשה בארץ הקדם להביא את האנשים להתמיד בעבודה ולבלתי הפסיקה ע"י התרשלות והתרפות במשך הזמן, עלי להוסיף עוד כי מלבד מה שעלינו למנות שם איש בתמידות מתוך בני העדה להשגיח על כל העבודה, נחוץ מאוד כי מזמן לזמן יבואו לשם מארץ ישראל לעודד את רוחם ולחזק ידיהם, ואז תקוטי חזקה כי נוכל להוציא מסוריה כל התועלת שעלינו להוציא למען עבודתנו הלאומית בכלל".

(אצ"מ, S2/657 דוד ילין – דו"ח על דבר נסיעתי לדמשק, אלול תרע"ט)

מבוא

בשלהי 1917 נפגשו בדמשק גולי ארץ-ישראל עם הקהילה המקומית.¹ שהייתם של גולים אלו בדמשק חשפה את קהילת יהודי דמשק אל הציונות. בשלושה תחומים עיקריים התמקדה פעילותם של גולי ארץ-ישראל בדמשק: פילנתרופיה, חינוך וארגון מחדש של מוסדות הקהילה.² ראשי הגולים הפנו את תשומת לב המוסדות

מאמר זה הינו פרק מתוך מחקר רחב יותר על ראשית הציונות בדמשק. מחקר זה נתמך במילגה מטעם קרן ג'ו לוי, יד טבנקין. פירוט הפניות ביבליוגרפיות – בסוף המאמר.

1 על קהילת דמשק ערב המלחמה ובמהלכה בפרוטרוט עיין הראל.

2 על הגירוש ונסיבותיו ועל המפגש בין הגולים הארצישראלים לקהילת דמשק ותוצאותיו עיין בהרחבה הראל.

הציוניים להדרדרותה של קהילת דמשק במהלך המלחמה ועודדו ליסודן של קרנות ולהקצאת משאבים כספיים יחודיים לקהילה.³

פעילותם החינוכית-תרבותית של הגולים, הן במסגרות החינוך הפורמלי של הקהילה והן במסגרות החינוך הלא-פורמלי, כוונה להנחלת השפה העברית ולהפצת הרעיון הלאומי בקהילת דמשק. היא כללה: שיעורי ערב, הקמת ספרייה, הרצאות פומביות, העלאת מחזות וארגון ערבים חגיגיים לציונם של 'תאריכים ציוניים'.⁴ בעקבות פניית ועד ההגירה הארצישראלית שפעל בדמשק לוועד החינוך נטל האחרון תחת חסותו את בתי הספר בעיר תוך שהוא מתחייב לטפל בהם כשם שהוא מטפל בבתי הספר בארץ-ישראל.⁵ הגולים ניצלו את השפעתם גם לשידוד מערכות קהילתיות שפעילותן נפגעה בשנות המלחמה, כדוגמת מערכות גביית המסים, ניהול כספי הקהילה וכינון מחדש של חברות הצדקה והחסד.⁶

פעילותם של הגולים הוכתרה בהצלחה, כפי שיכולה ללמד העובדה שלאחר המלחמה ניכרה השפעתם של המוסדות הציוניים על הקהילה. לפיכך, לאחר המלחמה פעילותם של הגולים הארצישראלים כוונה להבטחת השפעתו של הרעיון הלאומי בקהילת דמשק מחד גיסא, ושכנוע המוסדות הציוניים להוסיף ולתמוך בקהילה זו מאידך גיסא. ועד הצירים קיבל על עצמו את הטיפול בקהילת דמשק כחלק מטיפולו ביישוב היהודי בארץ-ישראל כ'ירושה' וכעובדה מוגמרת. מספר גורמים חברו לתפישה זו. כיוון שקהילת דמשק היתה הקהילה הסמוכה ביותר לארץ-ישראל, הוענקה לה חשיבות רבה כקהילה המהווה פוטנציאל לעלייה ולתמיכה במפעל הציוני ממקום מושבה. יתירה מזו, אופיה המוסתערבי של הקהילה עשוי היה לסייע בבניית קשרים עם הערבים יושבי הארץ.⁷ כך, במכתב ברכה לגולים ולקהילת דמשק, עם כיבושה ב-1 באוקטובר 1918, כתב נחום סוקולוב, שהוא מצפה 'שנתחיל בקרוב יחד בפעילות מעשית לבנייה מחדש של

3 דוגמאות להתכתבות בין ראשי הגולים לבין אלה המופקדים על הסיוע הכספי ליישוב אודות העוני השורר בדמשק, ראה אצ"מ, A153/146/6, ילין להופיין, דמשק, י"ז בתשרי תרע"ח. תשובת הופיין שם, ירושלים 16.10.1917. כן ראה A153/146/1, ילין לרופין, דמשק, 15.1.1918.

4 אחד התאריכים המצוינים היה כ' בתמוז, יום פטירת בנימין זאב (תיאודור) הרצל. נראה שקל היה לגייס בדמשק חוגגים דווקא בתאריך זה, כיוון שעוד קודם לכן היה זה תאריך חגיגי בתולדות הקהילה. יום זה צוין על ידי אנשי דמשק כ'פורים שני' בשל יציאתם ללא פגע מן המהומות שהתרחשו בדמשק ביולי 1860, בהן נטבחו אלפי נוצרים ולא נפגע ולו יהודי אחד. עיין הראל, קהילת.

5 אצ"מ, J90/216, פרוטוקול דיוני ועד ההגירה מיום 6.2.1918 ; 24.4.1918 ; J90/230, שילר לוועד ההגירה, דמשק, ג בסיוון תרע"ח.

6 עיין בהרחבה הראל.

7 על האקולטורציה של יהודי דמשק עיין הראל.

בינתנו הלאומי בפלסטין בהרמוניה מליאה עם ידידינו הערבים, תחת חסותו החזקה של צבא הכבוש.⁸

גישושים ראשונים: סקירת ילין-מוציירי

ב-1 באוקטובר נכנסו גרודים אוסטרלים לדמשק והפכו את כיבושה לעובדה מוגמרת. נסיבות הכיבוש היו מכריעות להידוק הקשרים בין ועד הצירים לקהילת דמשק. עד לנובמבר 1919 היתה דמשק, כמו ארץ-ישראל, בתחום מנהל השלטון הצבאי הבריטי O.E.T.A – Occupied Enemy Territory Administration, עובדה שהקלה על יצירת הקשר הישיר בין שני הצדדים, שכן הוענקו לוועד הצירים, או לבאי כוחו, זכות נסיעה חופשית וזכויות חקירה ובדיקה באזור שהיה עדיין שטח צבאי מובהק.⁹ הקשר העקיף החל כאשר ראשי הגולים הארצישראלים החלו להפציר בראשי היישוב ובאמצעותם בוועד הצירים לסייע בזירוז סידורי שיבת המגורשים הן על-ידי השתדלות אצל השלטונות הבריטיים והן באמצעות סיוע חומרי.¹⁰ הקשר הישיר הראשון בין ועד הצירים לקהילת דמשק נוצר כאשר יוסף לניאדו, מראשי קהילת דמשק, החל לפעול במסגרת העברת כספי הסיוע.¹¹ דוד ילין המשיך לפעול למען קהילת דמשק גם לאחר ששב לארץ-ישראל באוקטובר 1918. אמנם בתקופה זו הוא מיקד את פעילותו בארגון הסיוע להחזרת המגורשים, אך הוא גם פעל להפניית תשומת לבו של ועד הצירים למצבה של יהדות דמשק.¹² הוא פרש בפני ד"ר אידר, שבהעדרו של ויצמן עמד בראש הוועד, את מצבה של הקהילה ואת חשיבות פעילותם של הגולים בקרבה. הוא אף דרש

8 אצ"מ, A153/146/7, נתום סוקולוב לדוד ילין, מאיר דיונגוף וקהילת דמשק, לונדון, 6.10.1918, מברק התשובה של הרב יעקב דאנון מיום 9.10.1918 מצוי באותו התיק. מברקו של סוקולוב מצוי גם באצ"מ, L4/50n.

9 אליאב, עמ' 137.

10 אצ"מ, L4/53n, מברק של דוד ילין ואפרים בלומנפלד לד"ר טהון, דמשק, 6.10.1918; L2/209, א. בלומנפלד ורש. לוי מועד ההגירה בדמשק למאיר דיונגוף וד"ר טהון, דמשק, ט"ז בחשון תרע"ט, 22.10.1918.

11 אצ"מ, L4/53n, ד"ר טהון מן המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית לוועד הצירים, יפו, 23.10.1918; אצ"מ, L4/54n, ועד הצירים ל-Brigadier General G.F. Clayton, Chief Political Officer, G.H.Q. 1st Echelon, 25.10.1918; 27.10.1918; קלייטון לוועד הצירים, 16.11.1918.

12 נראה כי דוד ילין נקשר בקשר נפשי עמוק לקהילת דמשק גם משום ששכל את בנו שמריה בעיר זו בעת היותו גולה בה ושמה גם נותר קברו. עדות לקשר עמוק זה הם דבריו של דוד ילין שנאמרו בפני הציבור הדמשקאי ופורסמו בחדשות מהארץ, מ, ח' בשבט תרע"ט, עמ' 10: 'בן אחד אבדתי כאן, אבל בניס רבים הקים לי האל במקום הזה'.

מוועד הצירים שיממן בדחיפות רופא וסיוע רפואי לקהילה.¹³ תגובתו הראשונה של ועד הצירים היתה מבוכה, שכן לא היה ברור אם המנדט שניתן לו כולל גם את הטיפול בקהילת דמשק. כיוון שכך הופנתה בקשת הסיוע אל נחום סוקולוב בלונדון. צוין בה שדוד ילין עתיד לשוב לדמשק בימים הקרובים ומן הראוי שיצא עם כספי הסיוע.¹⁴

נסיעתם של ילין ושל ז'אק (יעקב) מוציירי¹⁵ לדמשק יועדה מעיקרה לארגון שיבתם של הגולים. ברם, משהתברר לוועד הצירים כי יהיה עליו לכלול בפעילותו גם את קהילת דמשק,¹⁶ הם נתבקשו לעמוד על מצבה של הקהילה בכל הקשור לתנאי הדיור, הבריאות, החינוך והתעסוקה.¹⁷

בשבוע השני של דצמבר 1918 הגיעו ילין ומוציירי לדמשק. למרות שהונחו שלא להבטיח לקהילה סיוע רשמי, ניתנו להם 600 לירות מצריות (לי"מ), בחלקן מ'קרן ההכנה',¹⁸ לשם צרכיה הדחופים של קהילת דמשק. כספים אלו הוצאו לצרכים הבאים: 200 לי"מ לכלכלת תלמידים יתומים במשך חודשיים; 100 לי"מ להלבשת יתומים; 50 לי"מ לסדור בית התבשיל ליתומים; 25 לי"מ לחכמי העדה הנצרכים;¹⁹ 10 לי"מ לחכם באשי יעקב דאנון;²⁰ 5.5 לי"מ נדבות בבית הכנסת לשמשים וקוואסים (מלווי החכם באשי); 20 לי"מ עבור רכישת מנויים על חמשה עיתונים ערביים לספרייה של הקלוב הלאומי 'קדימה', למשך שנה; ו-10 לי"מ

13 אצ"מ, L4/54n, מברק מד"ר אידר לסוקולוב בלונדון, 31.10.1918.

14 אצ"מ, L4/54n, מברק מד"ר אידר לסוקולוב בלונדון, 31.10.1918.

15 על ז'אק מוציירי בהרחבה עיין ברד, עמ' 71-74; מוסרי, עמ' 27 הערת אברהם אלמאליח, ז'אק מוציירי היה אספן של כתבי יד עבריים, ראה קטלוג.

16 הוצאת כספי הסיוע בדמשק הצריכה אישור מיוחד. ראה למשל אצ"מ, L4/54n, פנייה ללא חתימה למייג'ור גיימס דה רוטשילד, עוזרו של קצין הקישור הבריטי לוועד הצירים, המייג'ור אורמסבי גור, מיום 18.11.1918 כדי להוציא כספי סיוע בדמשק.

17 אצ"מ, L4/54n, הנחיות ד"ר דוד מונטגיו אידר (M.D.E.) מוועד הצירים לדוד ילין וז'אק מוציירי לקראת נסיעתם לדמשק, 5.12.1918, ראה שם גם מכתב המלצה שקיבלו השניים מוועד הצירים לקולונל קורנוואליס (Kinahan Cornwallis), הקצין המדיני בדמשק. במכתב זה סוכמו משימות שליחותם ונתבקש סיועו של הקולונל במילויים.

18 קרן זו, שהוקמה במקביל בארה"ב ובאירופה בתחילת 1918 כדי לממן את פעולות ועד הצירים בשיקום היישוב לאחר המלחמה, הוגדרה כקרן לאיסוף כספים על ידי ההסתדרות הציונית לשם העבודה הציונית בארץ-ישראל. מאוחר יותר אוחדה קרן זו עם 'קרן הגאולה' והגדרת מטרתן הייתה בניין ארץ-ישראל. עיין בהרחבה לבסקי, עמ' 49.

19 על מצבם של תלמידי החכמים במהלך המלחמה ולאחריה עיין הראל.

20 תקציב זה לחכם באשי ניתן כפי הנראה כדי להשקיע קמעה את הסכום שבינו לבין ועד הקהילה סביב גובה משכורתו של הרב וכספים נוספים אותם תבע מקופת הקהילה. ראה למשל פסק בוררות של ועדה מיוחדת שהוקמה לצורך ליבונה של בעיה זו עוד בעת היות גולי ארץ-ישראל בדמשק המצוי באצ"מ, A153/146/6, ילין לדאנון ולוועד הקהילה, דמשק, כ"א בתשרי תרע"ט. כסופו של דבר נפתרה הבעיה באופן כמעט סופי לאחר שהמושל הערבי בדמשק נענה לבקשתו האישית של הרב דאנון עצמו, לממן מקופתו את משכורת הרב. ראה אצ"מ, L4/51n, הרב ערויאל – רשמי מסע, דמשק, עמ' 7 וכן על העבודה התרבותית, עמ' 16.

להוצאות סטטיסטיקה.²¹ אולם משימתם העיקרית היתה כתיבת דו"ח, הוגש לוועד הצירים בראשית טבת תרע"ט, ופרש את מצבה הגשמי והרוחני של הקהילה המקומית ואת צרכיה הדחופים לאחר המלחמה.

על-פי הערכות שונות, קבעו כותבי הדו"ח, כי קהילת דמשק מונה בין חמשה עשר לשבעה עשר אלף נפש בתוך אוכלוסייה ערבית המונה בין שלוש מאות לארבע מאות אלף נפש. היהודים, נאמר בדו"ח, מרוכזים ברובע היהודי שבצידה המזרחי של דמשק. שתי משפחות בלבד, לניאדו וטוטח,²² הוגדרו כעשירות, שלוש מאות אחרות כבני המעמד הבינוני. השאר, כששת אלפים נפש, הוגדרו כעניים החיים חיי דחק ומחסור. מחברי הדו"ח הצביעו גם על העובדה שמספר הנשים בקהילה גדול ממספר הגברים, והסבירו זאת בהגירתם של ראשי משפחה רבים לאמריקה מזה, ובמספרם הרב של המגויסים שטרם שבו לביתם מזה. כתוצאה מכך, מציינים כותבי הדו"ח, נותרו נשים וילדים רבים ללא מפרנס. תופעה קשה יותר לדעת מחברי הדו"ח היא מספרם הרב של היתומים, הסובכים ברחובות. כותבי הדו"ח גם מדגישים שמספרן הרב של הנשים העובדות בדמשק הינו יוצא דופן בכל ערי המזרח. נשים אלו עבדו לא רק בעבודות 'נשיות', כמבשלות וכמשרתות. חלקן הועסקו כפועלות בבתי חרושת לסיגריות ובבתי מלאכה שהתמחו ב'מלאכת דמשק'. למרות עבודתן הקשה, מציינים כותבי הדו"ח, שכרן זעום ביותר והן מנוצלות על ידי מעסיקיהן. הדו"ח מציין שגם על הילדים העובדים כפועלים מוטלות מלאכות קשות ובזויות תמורת שכר נמוך ביותר.²³

גם מצבה התרבותי של הקהילה היה, לדעתם של ילין ומוציירי, רחוק מלהשביע רצון. בשל הגירת הצעירים היתה רוב אוכלוסיית הקהילה מבני הדור הישן. מהגרים מאירופה היו מעטים והצעירים המעטים בעלי ההשכלה היו בוגרי בתי הספר של כ"ח.²⁴ כן צויין בדו"ח שרוב בני הקהילה יודעים ערבית בלבד ומעטים בלבד יודעים מעט עברית. את מעמדם הנמוך של יהודי דמשק מבחינה חברתית וכלכלית מסבירים מחברי הדו"ח במצבה הירוד של הקהילה. כך, למשל, רוב פקידי הממשלה נמנים עם האוכלוסייה המוסלמית, מיעוטם עם הקהילה הנוצרית ורק פקידי מעטים הם יהודים. כתוצאה מכך לא ניכרת מעורבותה של הקהילה

21 אצ"מ, L3/619, חשבון הסיוע בדמשק לחודש ינואר 1919 – העברת ההוצאות שנעשו על ידי דוד ילין בדמשק. דוד ילין לר"ר טהון ביפו, ירושלים, י' בשבט תרע"ט; אצ"מ, L3/619, ד"ר טהון לוועד הצירים לידי לוי אפשטיין, יפו, 10.1.1919; אצ"מ, L3/619, אישור מיום י"ב בטבת תרע"ט של ועד יהודי דמשק על קבלת הכספים. על החתום ראש הוועד משה חיים חזן טוטח, מאיר עבאדי (גזבר), סלם אברהם עטאר (גזבר). יתרת הכספים הוצאו על סיוע להחזרת הגולים בחבל ועל הוצאות נסיעה ושהייה.

22 על משפחות לניאדו וטוטח עיין הראל, קהילת.

23 על תופעות דומות קיימות עדויות כבר משנת תרע"א, עיין שמי, עמ' 11; אלמאליח, עמ' 21-22.

24 בית ספר של כ"ח נוסד לראשונה בדמשק ב-1864 אך נסגר ב-1869. בית הספר נוסד מחדש בשנת 1880. עיין בהרחבה הראל, תמורות, עמ' 87-90. כן עיין הראל, מדחת.

במהלכים המדיניים-פוליטיים המקומיים, ולמעשה, מציין הדר"ח, אין מעורבות שכוזו. יתר על כן, בעוד שהמוסלמים החזיקו בחמישה עיתונים, הנוצרים בשניים, לקהילה היהודית לא היה אף אחד. גם ארגונה של הקהילה כפי שמצייר הדר"ח היה לקוי. בהצביעם על העדר פעילות חברתית בקהילה, מאשימים מחברי הדר"ח את יהודי דמשק, כפרטים, באנוכיות ובהתנערות מהאינטרס הקהילתי. המוסדות הקהילתיים היחידים הם בתי הכנסת. גם בתחום התברואה והבריאות המצב המשתקף בדר"ח רחוק מלהשביע רצון. כך, למשל, היה רק בית מרקחת אחד שנפתח בשנת 1902 בעזרת כספי תרומתו של נדבן יהודי בריטי, אדוארד שטרן.²⁵ ואם לא די בכך הרי שהקצבה שניתנה לו אין בה כדי לסייע לחלוקת תרופות לנוקקים הרבים. מחברי הדר"ח אף מציינים בהקשר זה, כי הרופא המטפל איננו יהודי. מנהיגותו של החכם באשי יעקב דאנון, אף היא לא זכתה, בלשון המעטה, לשבחים. מחברי הדר"ח הגדירוהו כ'רב מן הדור הישן', שטובת הקהילה אינה בראש מעיניו.²⁶ ועד הקהילה שלצידו של הרב, כפי שמלמד הדר"ח, פעל שנים רבות ללא בחירות ותפקוד שלא כהלכה. ואמנם רק לאחר שוועד זה אורגן מחדש בראשית אוקטובר 1918 בעידודם של גולי ארץ-ישראל נפתח פרק חדש בפעילותו. נבחר ועד כללי (מג'ליס ג'יסמאני) בן חמישים חברים, שבחר מתוכו ועד פועל בן עשרה חברים,²⁷ וועד זה הקים ועדות משנה לטיפול בתחומים שונים, כמו הגנה על נערות צעירות,²⁸ סיוע ליתומים, חברה קדישא, ביקור חולים, רבנות, דיינות, כספים, מיסים ועוד. לצד אלו פעלו חברות ותיקות, כגון 'שבת אחים', שפעלה בתחום עזרה הדדית, בחלוקת מצרכים לעניים וכדומה. סמוך לכתיבת הדר"ח החלו חברי האגודה באיסוף כספים להקמת קרן לרכישת אדמות בארץ-ישראל.

לעומת זאת מתארים מחברי הדר"ח את השפעתם החיובית של גולי ארץ-ישראל במהלך מלחמת העולם הראשונה. הקלוב הלאומי 'קדימה', שנוסד ביוזמת הגולים בשלהי אוקטובר 1918, החל למלא את משימתו בשיקומה התרבותי והחברתי של הקהילה, והרובע היהודי לובש אט אט אופי חברתי חדש. מוסדו שיעורי עברית, שבהם משתתפים צעירים וצעירות בני 25-30. היוזמים תכננו מערכת שיעורים שתמשך כששה חודשים ושבסיומה ישלטו התלמידים בשפה עברית. חברי המועדון אף קיוו שכתוצאה מכך יוכלו להכריז על העברית כשפה הרשמית של הקלוב. בדר"ח מפורטת גם פעילותו העניפה של ועד 'עבריה' בהנחלת השפה העברית לצעירי דמשק ועל ההיענות הגדולה של אלו לפעילות זו. בעוד שבעבר,

25 על נסיבות פתיחת בית המרקת עיין ג'יאיש, 1903, 2, עמ' 24a.

26 על הרב יעקב דאנון ועל נסיבות הגעתו לדמשק עיין הראל.

27 בעת ביקור ילין ומוציירי כיהנו בוועד האישים הבאים: משה דוד טוטח – נשיא הקהילה, משה אליהו טוטח, ברוך פאייס, יוסף עבאדי, יוסף לניאדו, יוסף פרזי, משה מוראס, משה לאלו, סלים עטאר ונתן אטאש. הרב הראשי יעקב דאנון נכת בפגישות הוועד.

28 עיין בהרחבה הראל.

כותבים מחברי הדו"ח, היתה המלה 'שלום' מגוחכת בעיני הדמשקאים, הרי שעתה לימוד העברית אופנתית. כן מתוארת בדו"ח פעילותה של אגודת 'מכבי', שלבד מפעילות ספורטיבית עסקה בהנחלת העברית.

מצב החינוך בקהילה מצטייר בדו"ח כעגום. ילדים רבים אינם מבקרים כלל במוסדות חינוכיים, ומאות ילדים מסתובבים ברחובות. את האשם תלו ילין ומוציירי, בין השאר, במצבם של מוסדות החינוך. שני תלמודי התורה, 'דואר' ו'דורה', פעלו לדבריהם על-פי 'השיטה הישנה'. הם היו אפלים ולא מאווררים ובחדר אחד הצטופפו בישיבה על הקרקע בין שמונים למאה תלמידים בגילאי שש עד שתיים עשרה. ילדים אלו, כפי שמציין הדו"ח, היו יחפים ולבושים בבלויי סחבות. מאחר שלמספר כה רב של ילדים יש רק רב-מלמד אחד, אין פלא אפוא שרק ילדים מעטים מצליחים ללמוד. אמנם גם צרפתית וחשבון נלמדו בתלמודי תורה אולם לא בהצלחה מרובה, שכן למקצועות אלו היתה מורה אחת בלבד. בקהילה פעלו גם שני בתי ספר של כ"ח. אולם אליהם באו על-פי רוב בנים ובנות שנמנו עם משפחות האליטה הכלכלית של הקהילה. שפות ההוראה בהם היו צרפתית וערבית. שיעורי העברית, שכללו לימוד התפילות ומעט תנ"ך, ניתנו על-ידי רב. אמנם, נאמר בדו"ח, כיוזמתו ובמימונו של ועד החינוך של הגולים הוכנס לבית הספר לבנים מורה לעברית, בוגר הסמינר למורים בירושלים. אולם, לדעת מחברי הדו"ח, לא היה בכך די כדי לקדם את לימוד השפה העברית בצורה מספקת.²⁹

לעומת זאת העלו מחברי הדו"ח על נס את בתי הספר העבריים ואת גן הילדים העברי, תוך שהם מצביעים על הקשיים שבהפעלתם. לבית הספר לבנים, שהיה בעבר תלמוד תורה, באו תלמידים רבים מהשכבות העניות של החברה היהודית, ואילו כדי להשיג השפעה רחבה היה צורך לפעול דווקא בקרב בני האליטות הגבוהות. דבר זה נעשה באמצעות בית הספר העברי לבנות, שבו למדו בנות ממשפחות עשירות ומיוחסות. את התועלת הרבה ביותר ייחסו מחברי הדו"ח לגן הילדים. הם ראו בו מופת למוסד חינוכי וקראו לייסודם של עוד שלושה או ארבעה גני ילדים לאומיים. בנקודה זו חרגו, אפוא, מחברי הדו"ח מן הסקירה על מצבה של הקהילה והציעו נקיטת צעדים העשויים גם לסייע לקהילה וגם לקרבה לרעיון הציוני. לדעת מחברי הדו"ח ייסוד גני ילדים לבנים עשוי לסייע במשיכת הילדים מחינוכם של הרבנים. הם קראו להרחבת פעילותו של ועד 'עבריה' ולשליחת מורים מארץ-ישראל למטרה זו. כדי להצביע על נחיצותה ודחיפותה של פעילות זו מציינים מחברי הדו"ח כי הממשלה הערבית, הנערכת לטיפול בנושא החינוך, מבקשת לייסד בתי ספר מעורבים למוסלמים, נוצרים ויהודים. בבתי ספר אלה, אשר יחקו את הנעשה באירופה, יכהנו כמחנכים שיח' מוסלמי, כומר נוצרי ורב יהודי. אמנם, מציינים כותבי הדו"ח, אין הממשלה מתייחסת למוסדות החינוך הקיימים,

29 מורה זה היה המחנך יהושע מאירי. עליו ועל פעילותו החינוכית עיין מאירי, עמ' 4.

אך קיים חשש סביר כי הילדים היהודים הסובבים ברחובות יתפתו להיכנס למוסדות הערביים.

בהתייחסם לעבודה הלאומית בדמשק מתארים ילין ומוציירי אווירה אוהדת לציונות. מלבד חברי האגודות הציוניות המובהקות 'קדימה', 'עבריה' ו'מכבי', גם חברי אגודת 'שבת אחים', שהיו ברובם סוחרים, תוארו כציונים נלהבים, 'האוהבים את ארץ-ישראל וחולמים עליה'. ואמנם חברי האגודה בקשו לפעול למען הציונות, וכצעד ראשון העבירו לידי שליחי ועד הצירים סכומי כסף שאספו עבור הקרן הקימת והשקל הציוני.

אחד הקשיים בעבודה הלאומית בדמשק היתה עמדתה של הממשלה הערבית שראתה בכל יושבי דמשק, ובכללם היהודים, ערבים-סורים. בפגישה עם ז'אק מוציירי אמר עלי ריד'ה פשה אל ריכאבי, מושלה הצבאי הערבי של דמשק, כי אינו מכיר את היהודים כלאום, וכי בעיניו מוסלמים, נוצרים ויהודים כולם ערבים-סורים. הוא אף הוסיף, כי לדעתו לא נוטים יהודי דמשק אחרי הציונות. עם זאת תחושתם הסוביקטיבית של ילין ומוציירי היתה כי בקרב בני המעמד הבינוני בקהילה קיים רצון לעלות לארץ-ישראל ולרכוש בה אדמות, כפי שמעידה העובדה שאף נשלחו לארץ-ישראל שלושה נציגים כדי לבחון את האפשרויות השונות.³⁰ רכאבי אף הביע את אהדתו למפעל היהודי בארץ-ישראל ולשיתוף הפעולה עם ערביי הארץ ואת יחסו האוהד ליהודי דמשק, שראה בהם קהילה שליווה וחיובית. הוא ראה בעין יפה גם את יסודם של מוסדות חינוך עבריים, הוראת עברית ויסוד מוסדות סיוע בקהילה. לדבריו, הפעילות הציונית בארץ-ישראל היתה חיובית, אילו היתה נעשית בשיתוף פעולה עם האוכלוסייה הערבית.³¹ לבקשת השניים חזר רכאבי על הצהרתו האוהדת בפני נכבדי הקהילה וקרא להם לשקמה. האמביוולנטיות ביחסם האוהד, לכאורה, של השלטונות הערביים ליהודים באה לידי ביטוי בעובדה שעד להתערבותם של ילין ומוציירי הם חילקו לאחר המלחמה מצרכי מזון במחיר מוזל למוסלמים ולנוצרים, אך לא ליהודים.

30 מן המקורות שעמדו לפני בעת כתיבת מאמר זה לא נודע לי דבר נוסף אודות שליחות זו.
 31 על קשריהם של ריכאבי ואישים ערביים אחרים במישל הערבי בסוריה, לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם הציונים והציונות, עדיין רב הנסתר על הנגלה. פרופ' יוסף יואל ריבלין, שהיה מנהל בית הספר לבנות בדמשק בתקופה זו ואשר קשר קשרי ידידות עם ריכאבי ואישים אחרים בממשלו של פייצל, רומז על כך במכתבו ללורד הרברט סמואל מיום ד' בניסן תש"ך (4.4.1960) המצוי באהע"י, ארכיון יוסף יואל ריבלין, תיק 2715: 'זכורני כשאני, בכוחותי הדלים, נשאתי בנעלי - להסתירו - מדמשק מכתב, שהביא אלי ידידי בן גילי, אז בן המיניסטר הסורי ג'מאל אל-אולשי, בדבר התנפלות שזממו הערבים, ביזמת צרפת על חורן להזיק להצהרת בלפור, ראיתי זכות לעצמי להביא ידיעה זו למשרדך. כמו כן הייתי זה שכתב תזכיר - לא קצר - בדבר הצעת עלי רציא פחה אלרכאבי למנותו נציב בעבר הירדן מורחה לפני שמונה המלך עבדאללה. עלי רציא היה ראש השרים במלכות פייצל הראשון, חכיתי הרבה לאמונו וידידותו. הצעתו באה אחרי מפלת פייצל הראשון בדמשק...'. על קשרי הקהילה עם האמיר פייצל עיין להלן.

השלטונות הבריטיים המקומיים סייעו לילין ולמוציירי במילוי תפקידם והקציין המדיני קורנוואליס וקצינים בכירים אחרים אף השתתפו בקבלות פנים ובנשפים שנערכו לשניים. ילין ומוציירי מתארים את השבוע בו שהו בדמשק כשבוע של חגיגות. האוכלוסייה היהודית שצמאה לכל ידיעה על הנעשה בארץ-ישראל עשתה הכל כדי לשהות במחיצתם. בערבים חגיגיים שנערכו לכבודם בקלוב הלאומי 'קדימה' ובמועדון 'מכבי' נכחו נכבדי הקהילה שלא נרתעו מלהצהיר על עצמם כ'יהודים לאומיים'. קירות המועדונים כוסו במגיני דוד, בתמונות של הרצל ובכתובות עבריות.³² מוציירי וילין השתתפו גם בישיבותיו של ועד הקהילה, ושליטתו של מוציירי בערבית סייעה להם למצוא אוזן קשבת אצל בני הקהילה אשר ברובם לא דברו בשפה אחרת. מוציירי שנמנה עם ראשי הציונות במצרים תיאר את פעילות הקהילה והציונות במצרים וקרא לחברי ועד הקהילה לפעול בצורה דומה.

מהדו"ח עולה כי מחבריו היו משוכנעים בחשיבותם של הקשרים בין קהילת דמשק למפעל הציוני, וייחסו חשיבות רבה להחלת פעילותו של ועד הצירים גם על קהילת דמשק. לפיכך ניכרו בדו"ח שני כיוונים עיקריים: הדגשת מצבה הקשה של הקהילה הדמשקאית, והבלטת התלהבותה הציונית של הקהילה, בשלותה ונכונותה להצטרף ולתרום למפעל הלאומי. מסקנותיהם של מוציירי וילין מתרכזות בחשיבותה של העבודה הלאומית בדמשק. לטווח הקרוב זו תושג, לדעתם, על-ידי שליחים מארץ-ישראל שיפעלו בדמשק. לטווח הרחוק מציעים השניים לשלוח תלמידים ותלמידות מדמשק לסמינר למורים בירושלים. ניכר אפוא שמבחינתם החשוב ביותר הוא להמשיך את הקשר הקבוע והישיר בין ועד הצירים לבין הקהילה, בעיקר כדי להכשיר אישים מקומיים שיעמדו בקשרים עם הממשלה הערבית הסורית.³³

32 נאום חגיגי שנשא לכבודם אלברט טוטח, מראשי הקלוב הציוני, המשבח את פעילות דוד ילין ושאר גולי דמשק בעת המלחמה ראה אצ"מ, S2/578, דמשק, 12.12.1919. תיאור מפורט של הנשפים לכבוד ילין ומוציירי מובא בחדשות מהארץ, מ, ח' בשבט תרע"ט, עמ' 10. הדברים שלעיל מתבססים על דו"ח ילין-מוציירי בן שמונה עמודים במצוי באצ"מ, L4/51n, Report on the Jewish Community of Damascus וכן על תמצית הדין וחשבון כפי שנמסרה בעל פה על ידי דוד ילין. תמצית זו, המצויה באצ"מ, L4/51n, הייתה מבוססת כפי הנראה על דו"ח בשפה הצרפתית שהכין ברוך פאיס, חבר ועד הקהילה ופעיל ציוני בדמשק, עבור הממשלה הבריטית והממשלה הערבית, אשר ביקשו לדון במצבם של יהודי דמשק. בסופו של דבר, דו"ח זה לא נמסר לממשלות אלה אלא לילין ומוציירי. עיין אצ"מ, L4/51n, ברוך פאיס לוועד הצירים, דמשק, י"ב באדר ב תרע"ט. מכתב זה פורסם בהשמטות ובשינויי נוסח בחוברת שהוציא סניף הסתדרות המורים בדמשק, על העבודה, עמ' 13-16.

33 אצ"מ, L4/51n, תמצית ילין.

אישוש הממצאים ופתרון אלטרנטיבי – סקירת הרב עוזיאל

ועד הצירים לא הסתפק בדו"ח ילין-מוציירי וניצל כל ביקור של אישיות מרכזית בדמשק לבחינת מצבה של הקהילה המקומית. בראשית פברואר יצא שוב ז'אק מוציירי למסע בקהילות סוריה. הפעם הצטרף אליו הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל שכינה באותה העת כחכם באשי יפו. דף ההנחיות שניתן לשניים היה זהה ברובו להנחיות אשר ניתנו לילין ומוציירי כחודש וחצי קודם לכן. ברם הפעם הורשו השניים להבטיח לקהילה סיוע מטעם ועד הצירים.³⁴ גם הפעם נשלחו מטעם ועד הצירים מכתבי בקשת סיוע למושלים הצבאיים השונים של ערי סוריה. במכתבים הוגדרה שליחותם של השניים כ'משימת סיוע', שבמהלכה הם מתבקשים לברוק את צרכי הסיוע, לייסד ועד מקומי לטיפול בענייני הסיוע ולסייע בהקמת מוסדות יהודיים שימצאו צורך בהקמתם.³⁵ השניים קיבלו אף סכומי כסף לסיוע מידי בקהילות.³⁶

בה' באדר תרע"ט הגיעו הרב עוזיאל וז'אק מוציירי לדמשק. הם סיירו בקהילה ובמוסדותיה ונפגשו עם אישים ואגודות ציוניות. מוציירי, אשר כבר הגיש לוועד הצירים דו"ח על קהילת דמשק, הותיר את מלאכת כתיבת הדו"ח לרב עוזיאל. מאלפת ביותר היא על כן השוואת הדו"ח של הרב לדו"ח של ילין-מוציירי. אמנם תכניהם כמעט זהים, אך עם זאת נמצא הבדלים בהדגשים, בסדרי העדיפויות ובתחושות. לרב עוזיאל היה זה מפגש ראשון עם דמשק,³⁷ התרשמותו היא ראשונית וללא דעות קדומות. הדו"ח בן ששת העמודים,³⁸ שהגיש הרב ב־19 בפברואר 1919, על שלושת הימים ששהה בדמשק, שלא כשל קודמיו, אינו מודפס והוא נושא את הכותרת 'רשמי מסע' ולא דין וחשבון.³⁹ בעוד שילין ומוציירי החלו את דיווחם בסקירת מצבה הגשמי של הקהילה, פותח הרב עוזיאל בסקירת החינוך, תוך שהוא מסביר: 'כדי להכיר את הקהילה הדמשקאית בהשכלתה וברוחה פנית

34 אצ"מ, L4/54n, דף הנחיות למוציירי ועוזיאל מיום 2.2.1919.

35 אצ"מ, L4/54n, היו"ד בפועל של ועד הצירים למושל הצבאי של דמשק, 2.2.1919.

36 אצ"מ, L4/54n, היו"ד בפועל של ועד הצירים לרב עוזיאל ולמוציירי, 3.2.1919. אמנם הפעם רוב הסכום שניתן לשניים הוקצב עבור קהילות ביירות וצידון, כפי הנראה משום שלדמשק כבר נקבע תקציב מסודר.

37 מן המובא ביומנו של בן הלל, עמ' 797, ומהערתו של המהדיר שמעון רובינשטיין שם נראה כי הרב עוזיאל קיבל אף הוא, לאחר חשיפת רשת הריגול ניל"י, צו גירוש לדמשק אך ג'מאל פשה השיב אותו ירושלימה. על כל פנים בבדיקת דו"חות ועד ההגירה בדמשק ומסמכים רבים אחרים העוסקים במגורשים הארצישראלים לדמשק לא נמצא שמו של הרב עוזיאל כאחד המגורשים הנמצאים במקום. מכאן סברתי כי הרב עוזיאל לא הגיע לדמשק ממש אלא הושב על ידי ג'מאל פשה ירושלימה עוד בדרכו שמה.

38 שאר הדו"ח מתייחס לקהילות ביירות וצידון והערות מעניינות וחשובות על קהילות ואתרים בחיפה, עכו, כפר יסוף, שפרעם, כפר ירקא, ציפורי ובקעא.

39 אצ"מ, L4/51n, הרב עוזיאל לוועד הצירים, יפו, 19.2.1919, י"ט באדר תרע"ט.

ראשית כל אל מוסדות החנוך שלה. מקום שבו נוצרת הנשמה העברית, וממנו שואבים הכחות הנפשיים של בני הקהילה הזאת.⁴⁰ התרשמותו מתלמודי התורה הקהילתיים במתכונת הישנה היתה קשה ביותר. משום כך הוא סבר כי יש להכניסם תחת חסות מערכת החינוך העברית למרות הקשיים הכרוכים בכך. אולם לא בלי להוסיף, 'אלא שצריך להתחשב עם זה שכל ההורים כמעט דורשים שבתי הספר יהיו דתיים לגמרי וילמדו בו גם תורה וגם התפלות'.⁴¹ מנקודת מבטו הלאומית-ציונית, עמד הרב עוזיאל על רמת לימוד העברית וההיסטוריה היהודית בכל בתי הספר ולא רווה נחת. גם הוא כקודמיו הדגיש את מספרם הרב של היתומים ואת המצב הכלכלי, המוביל להדרדרות מוסרית, ואף הוא ביקר, אם כי בלשון רכה, את החכם באשי יעקב דאנון על אוזלת ידו ועל כך שתלה את דלותה של הקהילה בחדלונם של אחרים.

דיווחו של הרב עוזיאל כתוב, כאמור, בסגנון אישי ולא אחת הוא מביע רגשותיו בגלוי.⁴² הוא זועזע עד אשר מסקנתו באשר לאפשרות שיקומה של הקהילה באמצעות פעילות ציונית בדמשק שלילית, ועל כן הצעתו שונה מהצעותיהם של קודמיו:

בשיחתי הפרטית עם מר פאיס⁴³ באנו לידי הכרה זאת שצריך כח אורגאניזאטור ועובד חרוץ אשר ישב תמיד בדמשק להביא סדר ולתקן את חיי הצבור, אבל מסופק אני מאד אם אפשר להגשים הצעה זאת. ומה לעשות לתקנתה של דמשק? עצתי היא להביא אל ארצנו המון צעירים וצעירות להעסיקם בעבודת האדמה או בכל שאר העבודות. הצעירים האלה מסתפקים במועט ועובדים הרבה. רצוי מאוד אם אפשר ליסד פה [בארץ ישראל] בית חרשת לאריגה ולהביא מדמשק צעירים וצעירות כאלה היודעים מלאכה זאת. הסביבה הארץ ישראלית תוכל לשרש את הערביות ותוכל להכניס בהם רוח חיים לאומיים. רצוי גם להביא צעירים כאלה ולהכניסם פה [בארץ ישראל] וללמדם פה מלאכת אומנות שונות וכיחוד רצוי מאד להביא יתומים הנה ולחנכם בתורה ומלאכה, על מנת לשולחם שוב לדמשק להיות מורים ואומנים. בכלל העזרה היותר מועילה היא מלאכה המחיה את בעליה ובאמצעי זה נוכל לרומם את רוחם ולהעלותם מהשפלות שהם שקועים בה.⁴⁴

40 אצ"מ, I,4/51n, הרב עוזיאל – רשמי מסע, דמשק, עמ' א.

41 שם, עמ' ב.

42 שם, עמ' ג. על פגישותיו עם הוועדים השונים ראה שם, עמ' ד, וכן דיווחו של המורה יעקב חקלי בתדשות מהארץ, מ"ח, ד' באדר ב תרע"ט, עמ' 11.

43 על ברוך פאיס ראה להלן.

44 אצ"מ, I,4/51n, הרב עוזיאל – רשמי מסע, דמשק, עמ' ה. גם אליהו ששון, מן הצעירים הציונים המשכילים בדמשק, הציג הצעה דומה לוועד הצירים, אולם הצעתו כוונה דווקא לעלייתה של

פתרון כולל – תכנית הקר

המהנדס וילהלם הקר שירת במלחמת העולם הראשונה כקצין בשורות הצבא התורכי בדמשק.⁴⁵ עם יסוד ועד ההגירה בעיר, נמנה הקר עם חברי הוועד. לאחר נסיגתם של התורכים מסוריה נותר הקר, שבעבר היה בעל משרד ביו, ללא מקור פרנסה. בצר לו ביקש, באמצעות המשרד הארצישראלי, מוועד הצירים הלוואה לפתיחת משרד טכני בדמשק.⁴⁶ במקביל הוא הגה ויזם תכנית אב מקיפה לשיקומו, הרחבתו ופיתוחו של הרובע היהודי וניסה לעניין בה את ועד הצירים. תכניתו, שנשלחה ישירות לוועד הצירים, זכתה להמלצות חמות מפי בעלי מקצוע.⁴⁷

כיוון שהפעם אין הדברים אמורים בסקירה כוללנית אלא בהצעת פתרון, התמקד הקר במבוא לתכניתו רק בתיאור מצבה של קהילת דמשק בתחומים הנוגעים לה. לטענתו אין די בבניית מבני חינוך וסעד. לדעתו פתרון בעיית העוני כרוך בפתרון בעיית הדיור, על-ידי בנייה רחבת היקף, הרחבת הרובע וארגון הסניטציה. רק פעולות אלו יבטיחו, לטענתו, שפעולות הסיוע האחרות לא יהיו לשווא. דעתו של הקר על יהודי דמשק, ובמיוחד על גביריה, לא היתה חיובית והוא לא ציפה שיישעו לעצמם.⁴⁸ יחד עם זאת הוא היה מודע לכך שניתן להוציא את תכניתו מן הכח אל

קבוצה מבני האליטה הצעירה והמשכילה של קהילת דמשק לארץ-ישראל ושילובה בחיי הארץ. הצעה זו נדחתה על ידי ועד הצירים בטיעון כי יש בארץ מספיק צעירים משכילים מובטלים מבני העדה הספרדית וכי אין להוסיף על בעיה זו. עיין אצ"מ, L3/48, ועד הצירים לאליהו ששון, כ"ו מנחם אב תרע"ט. אמנם, עד לסוף שנת 1919 דרש המשרד הציוני שלא להעלות לארץ עולים עד לקביעתה של תכנית עלייה מוגדרת, מחשש שעלייה לא מתוכננת תסכן את העולים עצמם ואף את עתיד מפעל ההתיישבות כולו. עיין לבסקי, עמ' 71. עם זאת, מן הראוי להקדיש מחקר מיוחד לשאלת עידוד צעירים בארצות המזרח, על ידי התנועה הציונית לאתר מלחמת העולם הראשונה, להגשמה אישית בעלייה לארץ-ישראל. עיין למשל דבריו של ברד, עמ' 76.

45 על וילהלם הקר בהרחבה עיין תדהר, עמ' 3998.

46 אצ"מ, L2/645, מאיר דיזנגוף, דוד ילין, א. בלומנפלד ל"ד טהון, יפו כ' בשבט תרע"ט; אצ"מ, L4/51n, ד"ר טהון מן המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית לוועד הצירים, יפו 26.1.1919. מכתב זה מצוי גם באצ"מ, L2/186III.

47 אצ"מ, L4/51n, ו. הקר לוועד הצירים, תזכיר לשיפור הרובע היהודי בדמשק, דמשק, 15.2.1919; אליעזר ילין לוועד הצירים, ירושלים, 28.2.1919. ילין, שמאוחר יותר יהפוך להיות שותפו של הקר, טוען כי כיוון שהקר נמצא כבר ארבע שנים בדמשק הרי שהוא היטיב להכיר את הקהילה שם ו'לכן חושב הנני כי ראויים הם דבריו לשימת לב מיוחדת'.

48 אצ"מ, L4/51n, ו. הקר לוועד הצירים, דמשק, 15.2.1919. בענין זה הקר איננו יוצא דופן מבין רוב גולי ארץ-ישראל ששהו בדמשק בזמן המלחמה. עיין הראל. גם מנהלת ביה"ס לבנות של כ"ח בדמשק העלתה את השערתה כי 'ציוניותם' המפורזת של כמה מנכבדי דמשק איננה נובעת אלא משיקולים עסקיים של רווח והפסד כלכלי. את ציוניותו של יוסף עבאדי למשל היא מסבירה כמונע ממינטרסים של קניית קרקעות ומעצם העובדה שהוא מקבל מדי חודש סכום של 1,800 פרנק מוועד הצירים ושהוא הנציג של בנק אפ"ק בדמשק. והיא מסכמת: 'אדם נהיה ציוני קנאי גם בשביל פחות מזה'. עיין ארכ"ח, Syrie, Damas, 151c, Mme Haimoff, 8.7.1919; 5.10.1919.

הפועל רק תוך שיתוף פעולה עם אנשי דמשק והוא אף היה מוכן לתרום מניסיונו לשם גיוסם. כיוון שצפה קשיים מרובים הוא סבר שלפני שיתחילו בפעולות רחבות היקף, כהרחבת הרובע, יש להתמקד בהכנות לעבודה. עיקרי הצעתו היו: א. איסוף והקצאת משאבים לרכישת מאות דונמים בגנים הגובלים ברובע היהודי. ב. בניית בתים שמיעוטם יהיו מבני ציבור ואילו רובם יישמשו בתי מגורים לרווחת האוכלוסייה היהודית ג. לבקש מן השלטונות לשנות את יעודו של שטח בור סמוך לרובע לכיכר ציבורית ולמתוח אליו קו חשמליות (tramway), אשר יחצה בדרכו גם את הרובע היהודי ויקרב אותו למרכזים השונים. התועלת שתצמח מישום תכניתו תתפרש על פני כמה תחומים. ההשקעה בקרקעות תכניס רווחים גדולים לקהילה היהודית בעתיד, הרובע היהודי יוכל להתרחב, תנאי ההיגיינה ישתפרו, הבתים הישנים ינטשו ויהרסו בהדרגה והדור הצעיר יזכה באוויר צח ויעסוק בעבודות בריאות. הוא סיכם את דבריו: 'כמו כן, אין כל ספק שהדבר עצמו יסיע רבות להפצת האידיאלים הלאומיים והרעיונות בקרב יהודי דמשק'.⁴⁹

ועד הצירים עסק בשנת 1919 בשיקום הריסות המלחמה. לפיכך גם בתחומי ארץ-ישראל לא השקיע, לפחות בשנת 1919, כספים רבים בסעיפי ההתיישבות העירונית. בתקופה זו הוא נדרש להגביל עצמו ל'עבודת הווה' ולהימנע מהוצאות לפיתוח חדש ולהרחבת הקיים.⁵⁰ ואם כך הם פני הדברים ביחס לארץ-ישראל קל וחומר כאשר הם אמורים בקהילת דמשק. הצעת הקר הוגשה לעיון מומחה לשם קבלת חוות דעת, וזו, ללא חתימה, אך כפי הנראה נכתבה על ידי אדם המכיר את דמשק,⁵¹ נמסרה לוועד הצירים רק ב-8 ביולי 1919. חוות הדעת המנומקת דחתה את תכנית הקר הן מסיבות תקציביות והן בשל בקורתיות עניינית.⁵² יחד עם זאת אם יושג הכסף הרי שמחבר חוות הדעת מסכים שישתמשו בו לשיפור התנאים הסניטריים ברובע הקיים ברוח הצעתו של ד"ר הרטום.⁵³

כללם של דברים, משלוש הצעות הפתרון שעמדו בפניו, של יליך-מוציירי, של הרב עוזיאל ושל וילהלם הקר, בחר ועד הצירים לאמץ את הצעת יליך-מוציירי, שדיברה על פעילות שיקומית ברובע היהודי הקיים.

49 אצ"מ, L4/51n, ו. הקר לוועד הצירים, דמשק, 15.2.1919.

50 עיין לבסקי, עמ' 81.

51 השערתי היא כי מחבר חוות הדעת הינו גדליה וילבושביץ. מי ששימש כמהנדס הראשי של ג'מאל פשה בעת פעולות הרחבת חוצות דמשק ושיפור חזוטה במהלך מלחמת העולם הראשונה. גדליה ואחיו מנחם ניהלו את המחלקה לתעשייה ועבודות ציבוריות של ועד הצירים.

52 אצ"מ, L3/48, Scheme for amelioration of living conditions of Damascus Jewry, 8.7.1919

53 על הצעת הרטום עיין להלן.

תגובת קהילת דמשק לגישושים הציוניים

ניתוח תגובותיהם של יהודי דמשק לביקורם של ילין ומוציירי מלמד כי הדו"ח שמסרו לא היה סוביקטיבי כלל ועיקר. בדומה לקהילות היהודיות במצרים, שנתעוררו לפעילות ציונית בעקבות מפגשם עם גולי ארץ-ישראל במהלך מלחמת העולם הראשונה, כך גם קהילת דמשק נסחפה בהתלהבות הציונית בעקבות הצהרת בלפור והכיבוש הבריטי של ארץ-ישראל ודמשק.⁵⁴ גם השמועות על עושרה של התנועה הציונית ותקוותם של בני דמשק להיבנות ממנו תרמו להיסחפותם להתלהבות הציונית. אך אין זה מן הנמנע כי התעניינותם של המוסדות הציוניים בקהילת דמשק וביקוריהם התכופים של מנהיגים ציונים בעירם החמיאו אף הם לאנשי הקהילה.⁵⁵ ואמנם בעקבות ביקורם של ילין ומוציירי הצטרפו לפעילות הציונית אישים יהודים בעלי משקל רב בציבוריות הדמשקאית. נסים בק עדס, מנהלה הראשי של מסלת הברזל החיג'אזית, יעקב מושלי, המפקח הראשי של מסילה זו, ועורך הדין והסוחר יוסף עבאדי, ששימש כשופט בבית הדין המסחרי, נתקבלו כחברי כבוד של הקלוב הלאומי 'קדימה'.⁵⁶ היו אף ניסיונות ליצוק התלהבות זו לפסים מעשיים כמו יסודה של אגודה חדשה, המסונפת לוועד הקהילה, 'סניף ועד העיר לשכלול בתי הספר ויסוד בתי ספר חדשים, בית יתומים ולענייני הציוניות'.⁵⁷ בראש אגודה זו הועמד ברוך פאיס, שהגיע לסוריה מרוסיה מספר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם, ושפעל ללא ליאות לפיתוחו של החינוך העברי הלאומי בדמשק.⁵⁸ בפעילות לביסוס החינוך העברי בדמשק הוא לא המתין לסיוע חיצוני וזום באופן עצמאי ובמימון עצמי את פתיחתו של בית יתומים בעיר. בפעילותו סחף פאיס רבים מבני הקהילה. עובדה שלא נעלמה מהרב עוזיאל שכינהו 'הרוח החיה שבעוועד... הוא העובד והמתדש, שאיפותיו הן גדולות...'.⁵⁹ מטעמים לא ברורים החליט ברוך פאיס לעזוב את דמשק, ולפני צאתו את דמשק פרש בפני ועד הצירים דו"ח על מצבה של הקהילה ואף העלה הצעות להתמודדות

54 עיין ריבלין, עמ' 40-48, וכן הראל.

55 מלבד ילין, מוציירי והרב עוזיאל הרי שבפברואר 1919 ביקר בדמשק אליהו זאב לויץ אפשטיין ששימש באותה העת באופן זמני, בשל העדרו של ד"ר אידר, כראש ועד הצירים. בעקבות ביקור חטוף זה לא נכתב כפי הנראה דו"ח. על מפגש חטוף אך ישיר זה בין ראש ועד הצירים לקהילת דמשק ראה חדרות מהארץ, מ"ו, כ' באדר א תרע"ט, עמ' 11.

56 חדרות מהארץ, מ, ח' בשבט תרע"ט, עמ' 10.

57 אצ"מ, L4/51n, פאיס למנהלי בתי הספר העברים בדמשק, דמשק ט' בשבט תרע"ט. חודש לאחר מכן, אולי מסיבות מדיניות, שונה שם הוועד והוא נקרא 'הוועד לשכלול בתי הספר, יסוד בתי חינוך חדשים, יסוד בתי יתומים ולדאוג להרמת המצב החמרי והרוחני של בעלי המלאכה ודלת העם הדמשקי'. ראה אצ"מ, L4/51n, פאיס לוועד הצירים, דמשק, י"ב באדר ב תרע"ט.

58 על ברוך פאיס ופעילותו טרם מלחמת העולם ובמהלכה עיין הראל.

59 אצ"מ, L4/51n, הרב עוזיאל – רשמי מסע, דמשק, עמ' ד.

מזכרת לוועד ההנך הא' מאת ועד מעיר ליהודי דמשק שנת עטרת
לזכרון עזבו מר ברוך פאיס דמשק

במרכז (משלב ידיים) – ברוך פאיס (מקור הצילומים: אצ"מ)

עם בעיותיה של הקהילה.⁶⁰ בין הצעותיו נמצא: פתיחת מוסדות חינוך חדשים, חלוקת ספרים לתלמידים, אספקת ביגוד וארוחות חינם לילדים עניים, פתיחת בתי מלאכה לנערים ונערות לשם לימוד מקצוע, פתיחת בתי יתומים ומטבח ציבורי עבור

60 אצ"מ, L4/51n, פאיס לוועד הצירים, דמשק, י"ב באדר ב תרע"ט. כאן המקום להעיר כי למרות העובדה שפאיס הקדיש מאונו וממונו לטובת הקהילה במשך שנים והפך להיות לאחד מן האישים המובילים בה, הרי שנראה כי הוא לא השתלב לחלוטין בקהילה ועדיין אנשיה ראו בו 'אשכנזי' זר. כך למשל כאשר הוציא סניף אגודת המורים העבריים בדמשק בראשית שנת תר"פ את החוברת 'על העבודה התרבותית בדמשק' לכבודו של ברוך פאיס ובה העניקו לו את מלוא הקרדיט על פיתוח החינוך העברי בדמשק, התרעמו לא מעטים בקהילה על שמחברי החוברת התעלמו מתרומתם של בני המקום הדמשקאים לחינוך, שלדעתם הייתה מכריעה יותר משל אותו יהודי רוסי אשר הגיע יום אחד לסוריה. ראה דואר היום, ט"ו בחשוון תר"פ, עמ' 3. מאידך גיסא, גם ברוך פאיס עצמו לקראת עזיבתו את דמשק, בהתייחסותו במכתביו לוועד הצירים לקהילת דמשק, הרי שהוא כותב על אנשי דמשק בלשון 'הם' ו'המזרחים' בעוד שקבוצת ההתייחסות שלו 'אנחנו' היא ועד הצירים והתנועה הציונית. עיין בציטוט להלן.

עניים וקשישים, חלוקת בגדים לנזקקים, ייסוד קופת מלווה שתסייע לבעלי מלאכה לפעול בצורה עצמאית או להתאגד מול בתי החרושת. בסיום דבריו הוא מקדים תשובה לקטיגוריים:

יודע אנכי אשר ודי [!] ימצאו אנשים אשר יאמרו, כאשר אמרו לפני המלחמה, לאמר: 'אין הציונים צריכים להיות נזקקים לחו"ל כי אם באנו לדאוג לחו"ל', הרי לפנינו אלפי אלפים נפשות יהודים כאלה בכל מרחבי העולם, ועוד יטען הטוען כאשר טענו לפני המלחמה: 'יעזרו הדמשקאים לנפשם'. לאלה אני עונה: א. אין דמשק דומה לשאר ארצות ביחס לציונות אליה. דמשק עומדת על גבול ארץ ישראל וחרפה היא לנו שיהיו לנו אחים קרובים כל כך אלינו במקום במצב שכזה. בגלוי אני אומר – ואפשר אשר ימצאו אנשים מדמשק אשר ישאו עלי טינה בלבם על דברי – ואולם את אשר איתי ואגידה: שם יהודי ניתן פה לחרפה ולשמצה בפי כל התושבים, לא במובן הדת היהודית כי אם בתור איש שפל במוסרו. ב. אין לנו כל תקוה אשר מי שהוא מהחברות האחרות תבאנה לעזר אחינו, כאשר באו למשל לעזר הארמנים פה או גם לעזרת אחרים. וגם חרפה היא לנו לדרוש מזרים, בעת שאולי ידרשו גם הם את 'נפשנו' מתיר העזרה. לו פנינו לממשלה הערבית, בטח קמה גם היא לעזרתנו כאשר תראינה עינינו בעליל... גם אין לקוות שהדמשקים יעזרו לנפשם. ידוע למדי, כי כל המזרחים לא הסכימו לתת, ושנית כאשר הזכרנו לעיל, אין מלבד משפחות אחדות, אשר נער יכתבם, אשר לו גם חפצו יכלו לעזר. הכי טוב לפי דעתי הוא שתשלחו לכאן איש-תמיד, אשר לידו תמסרו את סדור כל הדברים אשר הצעתי לעיל.⁶¹

ההתלהבות והנטייה לציונות אחזו לא רק בהנהגת הקהילה אלא אף בשכבות עממיות רחבות. השפה העברית הפכה להיות אופנתית והיכולת לנהל שיחה בעברית היתה מקור לגאווה. הדרישה ללימוד עברית באה מהשכבות העממיות ומהאליטות החברתיות כאחת.⁶² ביקוריהם של חיילים יהודים, שזוהו על ידי מגן דוד כחול על זרועם, עוררו התרגשות וגאווה בקרב המקומיים.⁶³ כל אישיות ציונית שהגיעה לדמשק במרוצת השנה זכתה לקבלות פנים חגיגיות ולנאומים נלהבים. ביטוי נוסף לגאווה הלאומית היהודית ולהזדהות הציונית ניתן למצוא בקריאתו של הרחוב הראשי ברובע היהודי 'רחוב הרצל'.⁶⁴

61 אצ"מ, L4/51n, פאיס לוועד הצירים, דמשק, י"ב באדר ב תרע"ט. דו"ח מסכם על פעילותו של פאיס כפי שהוא עצמו ראה אותה לפני עזיבתו את דמשק עיי' אצ"מ, L4/51n, דין וחשבון רוחני שמסר מר פאיס בפומבי בהרצאתו לפני קהל דמשק במוצ"ש ח' בתמוז תרע"ט.

62 ארכי"ח, Syrie, Damas, XVII.E, 167a, Kahanoff, Damas, 7.7.1919;

63 חרשות מהארץ, מ"ח, ד' באדר ב תרע"ט, עמ' 11.

64 עיין דואר היום, כ"ט, ט"ז בחשון תרפ"א, עמוד השער; רל"ט, ו' בתמוז תרפ"א, עמ' 2.

צעדי סיוע ראשונים – שירותי בריאות וסניטציה

בעקבות דו"ח ילין-מוציירי שוכנע, כאמור, ועד הצירים כי עליו להתייחס לקהילת דמשק כאל חלק בלתי נפרד מן הישוב היהודי בארץ-ישראל. הוועד החל נוקט צעדים מעשיים מידיים להגשת סיוע לקהילת דמשק תוך שהוא מנסה במקביל להשיג אמצעי מימון למטרה זו. הוגשה הצעת תקציב חודשי רשמי עבור צרכי דמשק בסך 800 ל"מ לחודש, שנועדו לכיסוי פעולות כדוגמת: הלבשת היתומים והאכלתם, תמיכה במוסדות החינוך הקיימים וייסודם של אחרים, שיעורי ערב, משכורות למורים מיוחדים לשיעורי ערב, הכנת תלמידים המועמדים להכשרה בסמינר למורים בירושלים, משכורת למורה לעברית בביה"ס של כ"ח, לעובדת סוציאלית, לאחזקת משרד ולתמיכה בתלמידי חכמים.⁶⁵ אולם התחום שבו התמקדה פעילות ועד הצירים היה הבריאות והסניטציה, שנתפש מחד גיסא כתחום הדחוף ביותר ומאידך גיסא כתחום שניתן לפתור את בעיותיו במהירות ובזול. מימון שירותי הבריאות, גם בארץ-ישראל גופא, נעשה בעיקר על ידי 'הקבוצה המדיצינית של ציוני אמריקה', American Zionist Medical Unit, 'הדסה', ארגון הנשים הציוניות בארצות הברית, כבר בקיץ 1918. כארגון עצמאי לא היתה 'הדסה' כפופה לוועד הצירים. ועד זה תרם מתקציבו פחות משליש ממימון הפעילות הרפואית.⁶⁶ עוד בזמן שהיתם של ילין ומוציירי בדמשק פעל ועד הצירים למנות את ד"ר עפרון⁶⁷ כרופא ומנהל הקליניקה שתוכננה לדמשק. כתב המינוי של עפרון היה למשך שנה עד לחודש פברואר 1920. בתמורה לשכר חודשי של 15 ל"מ, ששילם לו ועד הצירים באמצעות הקבוצה המדיצינית האמריקאית, קיבל ד"ר עפרון על עצמו לכהן גם כרופא מפקח על בתי-הספר היהודיים בדמשק ובמסגרת זו התחייב לעבור מידי יום בכל בתי הספר. הוא גם התחייב להקדיש שעתיים ביום לבדיקת חולים במרפאה.⁶⁸ ועד הקהילה לא נדרש להשתתפות כספית במימון פעילותו של ד"ר עפרון, אולם התחייב לסייע לו למלא את משימתו בתנאים אופטימליים.⁶⁹ ב-9 בפברואר 1919 פתח ד"ר עפרון את מרפאתו וזכה לשיתוף פעולה מלא מצד

65 אצ"מ, L4/5In, Budget for Damascus, יפו, 5.1.1919.

66 עיין אליאב, עמ' 139; לבסקי, עמ' 77.

67 שירת בתקופת המלחמה כרופא בצבא התורכי באזור סוריה. בין השאר היה עפרון הרופא שסעד את שמריה בן דוד ילין על ערש דווי. ראה אצ"מ, A153/146/14, ילין לעפרון, דמשק, י"ג בניסן תרע"ז; עפרון לילין, 15.6.1918.

68 אצ"מ, L4/50n, התחייבות של ד"ר עפרון לוועד הצירים מיום 20.1.1919. הדו"ח הראשון, אינוונטר וסטטיסטיקות שונות שביצע ד"ר עפרון ראה אצ"מ, L4/5In, Comptes du dispensaire Israélite de Damas pour le mois de février 1919.

69 אצ"מ, L4/50n, ועד הצירים למשה חיים טוטח, נשיא הקהילה היהודית בדמשק, 21.1.1919.

הקהילה. לבקשת הקהילה, שנתמכה על ידי ז'אק מוציירי, הסכים הרופא לבקר חולים גם בביתם.⁷⁰

כשבוועיים לאחר תחילת פעילותו של ד"ר עפרון בדמשק ביקר בעיר הרופא הצבאי ד"ר הרטום.⁷¹ הוא הכין עבור ועד הצירים סקירה מפורטת על מצבה הסניטרי של הקהילה. בדו"ח שכתב הרטום, אשר שהה בדמשק שלושה ימים, תיאור קודר ביותר. הרובע היהודי היה לדבריו מטונף ומאוכלס בצפיפות נוראה. הוא הסביר מצב עגום זה במצבם הכלכלי של בני הקהילה. בשל העדרותם של מפרנסים רבים יצאו צעירות רבות לעבודה במסעדות ובכתי קפה ערביים, שם הן נאלצו לעבוד עד השעות הקטנות של הלילה, כשהן מוקפות בהמון ערבי מן השכבות החברתיות הנמוכות ביותר. ההדרדרות המוסרית במקומות שכאלה עלולה, לדעתו, להביא להתפשטותן של מחלות בקרב צעירות אלה, זאת, כמובן, מלבד הפגיעה במוסריותן ובכבודה של הקהילה היהודית.⁷² לעומת זאת, אין בפיו אלא שבחים לעבודתו של ד"ר עפרון. בסיום הדו"ח שוטח הרטום את הצעותיו לארגון עבודת המרפאה, כך שתמנע את התמוטטותו של ד"ר עפרון.⁷³ כן הופנו לוועד הצירים בקשות לסיפוקם של צרכים דחופים, כדוגמת: רוקח, מילדת ואם בית לבית היתומים. לאחר הפצרות שנמשכו חודשיים אושרה העסקתה של אחות לצד ד"ר עפרון.⁷⁴ נראה שהעומס שגבר על ד"ר עפרון בשל סגירתם של בית החולים האנגלי והמרפאה האמריקאית, שטיפלו בחולים ממניעים מסיונריים ללא הבדל דת, מילא תפקיד לא מבוטל באישור זה.⁷⁵ מכל מקום בואה של הסייעת הרפואית לא יכול היה להועיל הרבה. כך מתאר את הדברים מנהל בית הספר העברי לבנים, יהודה בורלא:

70 אצ"מ, L4/51n, משה חיים טוטח לוועד הצירים, י"ב באדר א תרע"ט; ד"ר עפרון לוועד הצירים, דמשק, 12.2.1919; 28.2.1919; 31.3.1919.

71 לא מצאתי בכתובים מידע אודות אישיות זו. על פי מידע אשר מסרה לי בעל פה הגב' לאה הרטום מירושלים נראה לי כי מחבר הדו"ח הינו ג'אקומו הרטום, רופא צבאי ממוצא איטלקי שהיגר לקהיר, ידידו של לוי ביאנקיני, אשר הגיע לארץ עם המשלחת המורחבת של ועד הצירים אשר יצאה מקהיר לארץ-ישראל בשלהי מארס 1918. מאוחר יותר שימש ד"ר הרטום כמנהל בית החולים האיטלקי בקהיר, שם נפטר בשנת 1954.

72 מחבר הדו"ח שב ומעיר בצער כרבים אחרים לפניו על בעיית המשוררות היהודית שהוציאה שם רע לקהילת דמשק. הדברים מובלטים בדו"ח שערך יוסף עבאדי עבור נציג הגיונט, הרב טיטלבוים, המצוי באצ"מ, A153/146/3, י"ח אב תרע"ט: 'חוסר העבודה גרם הרבה לפריצות הגשמים ולהפצת המחלות המיניות'. על ראשית התופעה והתפתחותה עיין בהרחבה הראל, ועיין להלן.

73 אצ"מ, L4/51n, Dr. Capt. Artom, Rapport sur le service sanitaire à Damas.

74 אצ"מ, L4/51n, משה סלים טוטח נשיא ועד הקהילה לוועד הצירים, דמשק, 22.7.1919; ברוך פאיס למוציירי, מזכיר ועד הצירים, דמשק, 22.3.1919; ד"ר עפרון לוועד הצירים, דמשק, 22.3.1919.

75 ארכי"ח, Syrie, Damas, XVII.E, 167a, Kahanoff, Damas, 24.11.1919.

בנוגע לריפוי – הנה באה השבוע הזה אחות מהרסה שלוחה מועד הצירים. היא עם הרופא יכולים לשפר את המצב. אבל כנראה שהאחות (שהנה אשה באה בשנים ומבינה) תעזב את דמשק מפני שאיננה יכולה לחיות פה.⁷⁶ ואין זאת גוזמא, אין לה מקום לאכול ארוחה אירופית והיא סובלת יסורים כמו גם מורים רבים אחרים. דרך אגב: כשיבואו פעם מועד החינוך אלינו לאיזה שבוע יראו בעינים ממש את מחסורי דמשק וזרותה בשביל אדם בן תרבות אירופית.⁷⁷

שיקום הפעילות הפילנתרופית

בחודשים הראשונים לאחר מלחמת העולם הראשונה האמירו מחירי מצרכי המזון הבסיסיים בדמשק בצורה שהקשתה על פעולות השיקום והפיתוח של הקהילה המדולדלת בלאו הכי. באדר א תרע"ט פנו נשיא הקהילה, משה חיים טוטח, והחכם באשי הרב יעקב דאנון לוועד הצירים ולוועד העיר יפו בבקשה דחופה למצרכי מזון. הבעיה שעמדה על הפרק היתה חלוקת אורז לעניים בפסח. כיוון שהמחירים בדמשק האמירו מאוד ומצרכים אחדים כגון שמן, נפט, סוכר, מלח ואורז לא נמצאו לעיתים בשווקים, נתבקשו הנמענים לסייע ברכישת המצרכים. הקהילה שלחה אנשים וכסף לקניית חלק מן המצרכים, אך מימון לפעילות זו נתבקש גם מוועד הצירים.⁷⁸ שונה היתה הגישה ביחס לרכישת מצרכים לעניים לחג הפסח. כאן באה לידי ביטוי אמונתה של הנהגת קהילת דמשק כי מעתה ואילך תוכל להסתמך על תמיכת ועד הצירים ללא כל מאמץ מצידה. לפיכך, ועד הקהילה לא טרח לגבות 'קמחא דפסחא' מגבירי הקהילה. גם כשנותרו שבועיים ימים לפסח עדיין ביקשו ראשי קהילת דמשק להסתמך אך ורק על ועד הצירים ו'ב'איוס' מוסוה הודיעו כי ללא סיועו 'אי אפשר כי ח'ו (=חס ושלום) יאכלו העניים חשש חמץ ב"מ (=בר מינן).⁷⁹ ואכן, בסופו של דבר ארגן ועד הצירים את המשלוח המבוקש.⁸⁰

76 ההדגשה במקור.

77 אצ"מ, S2/493, בורלא, סקירה כללית על מצב החינוך לבנים בדמשק, א' באב תרע"ט. מלון ירושלים, המלון האירופאי היהודי הראשון וכפי הנראה גם היחיד בדמשק, נפתח רק בכסליו תר"פ על ידי א.ב. לוי מירושלים. עיין חרשות הארץ, ק"מ, כ' בכסלו תר"פ, עמ' 3. מלון זה לא היה ממוקם ברובע היהודי אלא ברחוב 'איל חיראב' המודרני יותר.

78 IL/54n, העתק מכתב ללא תאריך מחכם באשי דמשק, יעקב דאנון וראש הוועד לוועד העיר יפו; ועד העיר יפו לוועד הצירים, יפו, כ' בשבט תרע"ט; אצ"מ, IL/51n, משה חיים טוטח, ראש ועד הקהילה לוועד הצירים ביפו, דמשק, י"ב באדר א תרע"ט.

79 אצ"מ, IL/55n, ועד העיר היהודי דמשק לוועד הצירים ביפו, דמשק, כ"ח אדר ב תרע"ט.

80 אצ"מ, IL/55n, מ"מ נשיא ועד הצירים לוועד העיר היהודי דמשק, יפו, 8.4.1919.

כפי שהוזכר לעיל, העביר ועד הצירים באמצעות שליחיו השונים כספי סיוע מזומנים לוועד קהילת דמשק. בתקופה שבין ינואר ליולי 1919 העביר ועד הצירים סכום של 962.1442 ל"מ לעבודת הסיוע בדמשק.⁸¹ כספים אלו יועדו בעיקר לסיוע הרפואי, לטפול ביתומים ולחלוקת מזון לנוזקים. פתיחת בית היתומים היתה, כאמור, פרי יוזמתו של ברוך פאיס שקיבל על עצמו לשלם את שכירות המבנה למשך שלוש שנים ואף הקים לשם כך קרן. לתרומתו נוספו תרומותיהם של נדבנים נוספים, אולם החלק הגדול של התקציב הראשוני, 350 ל"מ, לטובת היתומים ולייסוד בית תבשיל בא מוועד הצירים באמצעות ילין ומוציירי.⁸² בית היתומים נפתח בחודש ניסן תרע"ט. משעמד ברוך פאיס לעזוב את דמשק, מונתה ועדה שכללה את יואל יוסף ריבלין, מנהל ביה"ס העברי לבנות, את ד"ר עפרון ואת המורה שלומית פליאום. הללו פנו עם מינוים לוועד הצירים וביקשו שיקבל על עצמו את מימון תקציבו של בית היתומים, כיוון שלמרות תמיכתם של בני הקהילה במוסד זה אין בכוחה של תמיכה זו לממנו. לאחר שפירטו את הטובה העשויה לצמוח לבני דמשק ולתנועה הציונית מקיומו של מוסד שכזה כתבו: 'מקוים אנחנו שועד הצירים הדואג למוסדות מעין זה בכל רחבי א"י ידאג גם לעיר גדולה של חמשה עשר אלף יהודים כדמשק ובודאי קבל יקבל עליו וגם מלא ימלא את התקציב הזה'.⁸³

בית היתומים לא היה המוסד הפילנתרופי היחיד שנוסד בתרע"ט בדמשק. התקרבותם של בני הדור הצעיר לתנועה הציונית על גווניה השונים תרמה אף היא לניסיונות השיקום בקהילה. אחת הבעיות הכאובות בקהילת דמשק היתה, כאמור לעיל, הדרדרותן של בנות בקהילה אל השוליים החברתיים של דמשק. במשך שנים רבות נסתה הקהילה להילחם בתופעה זו ללא הצלחה מרובה. הצטרפותם של

81 אצ"מ, L4/51n, Report on relief work in Damascus, Beirut and Sidon. לשם ההשוואה נציין כי בתקופה המקבילה הזוהר לקהילת ביירות סכום של 701.162 ל"מ ולקהילת צידון 216 ל"מ. על ערך הלידה המצרית בתקופה הנדונה עיין לבסקי, עמ' 59-60. על כל פנים אנשי דמשק ביקשו כי משלוח תמיכת ועד הצירים יעשה בזהב כי ערך הליירות המצריות ירד תוך מספר חודשים כ-25%. ראה למשל אצ"מ, L4/51n, כורלא למוציירי, דמשק, י"ב באדר א' תרע"ט. כן ראה ועד הצירים לטוטח, 3.7.1919; טוטח לוועד הצירים, דמשק, 23.7.1919; אצ"מ, L4/51n, הודעה מוועד הצירים למשה טוטח חזן ולאברהם עטר 25.3.1919, אצ"מ, L4/51n, דיווח של מוציירי על חלוקת 500 ל"מ שקיבל מוועד הצירים עבור קהילות דמשק, ביירות וצידון ב-3.2.1919.

82 אצ"מ, L4/51n, פאיס לוועד הצירים, דמשק, י"ב באדר ב' תרע"ט; אצ"מ, L4/51n, Damascus relief fund account.

83 אצ"מ, L4/51n, ריבלין, פלאום ועפרון לוועד הצירים, דמשק, י"ב בתמוז תרע"ט. ברוך פאיס עצמו לא הסתפק בהקמת הוועדה הנוכרת והפציר בוועד הצירים לקחת את בית היתומים תחת חסותו המלאה. עיין אצ"מ, L4/51n, ברוך פאיס לוועד הצירים, ירושלים, י"ב באב תרע"ט. מכתב זה נמצא גם באצ"מ, A.153/146/3.

צעירים דתיים מבני דמשק לתנועת 'המזרחי'⁸⁴ הניעה אותם לפעול בתחום זה. ברם, פעילות שכזו הצריכה סכומי כסף גדולים שלא היו בידי הקהילה ועל כן הופנתה לוועד הצירים בקשת סיוע לעניין זה.⁸⁵ מכל מקום אם מחוסר תקציב ואם משיקולים אחרים השיב ועד הצירים בשלילה על פנייה זו.⁸⁶ בנקודה זו נוכל אפוא לקבוע בלשון של ודאי כי הסיוע הפילנתרופי של ועד הצירים לקהילת דמשק לא נבע, במחצית הראשונה של שנת 1919, מתכנון כולל, ויש לראות בו כפתרון מקומי וזמני לבעיה שנתעוררה, וזאת בלא תכנון לטווח ארוך.

התמורה המשמעותית החלה בספטמבר 1919, עם כניסת הג'וינט – ועד הסיוע המיוחד, Joint Distribution Committee of the American Funds for the Relief of Jewish War Sufferers, לפעילות הסיוע בקהילה. ארגון זה החל בפעילותו בארץ עוד במהלך מלחמת העולם והרחיב פעילות זו לאחר תחילת פעילותו של ועד הצירים. העברת כספי הג'וינט נעשתה באמצעות מחלקת הסיוע של ועד הצירים.⁸⁷ הרחבת פעילותו של ועד הצירים עד דמשק גררה את מעורבותו של הג'וינט. בט"ו באב תרע"ט הגיע לדמשק בא כח הג'וינט הרב אהרן טיטלבוים.⁸⁸ הוא ביקש מראשי הקהילה דו"ח מפורט על מצבה של הקהילה בהווה ועל הצעותיהם לתיקון המצב בעתיד. את הדו"ח ערך חבר ועד הקהילה, עורך הדין יוסף עבאדי, בסיוע יוסף יואל ריבלין.⁸⁹ הפתרונות שהוצעו בדו"ח כללו מימון שוטף לבית היתומים וייסוד בית יתומות ובית תבשיל לילדים, לזקנים ולעניים, יסוד בית חולים ובית מרקחת יהודים, החזקת מילדת במשרה מליאה, יסוד בית מרחץ והחזקת מעבדה בקטרילוגית לאבחון מחלות. לפתרון בעיית הדרדרותן המוסרית של בנות הקהילה הציע עבאדי לייסד בתי מלאכה לתפירה שיהיו בבעלות יהודית,⁹⁰ ואילו את בעיית המצוקה הכלכלית של הנערים יש לדעתו לפתור על-ידי יסודם של בתי מלאכה לחייטות ולסנדלרות ומימון אחזקת שוליות ומתלמדים בבתי חרושת. עבאדי לא הסתפק בפעילות שיקום במקום וקרא לג'וינט לסייע גם לצעירים ולצעירות דמשקאים

84 על השתתפותם של נציגי יהודי סוריה בוועידת 'המזרחי' שנערכה באלול תרע"ט בירושלים עיין דואר היום, ל"ו, כ"ג באלול תרע"ט, עמ' 3.

85 אצ"מ, L3/619, ראש חברת ועד חכמי צדק יאודה חיים הכהן מסלתון ס"ט לוועד הצירים, דמשק ט' אדר ב תרע"ט. על מכתב זה חתומים גם דוד בלנקר ומרדכי ארזי.

86 אצ"מ, L3/619, ועד הצירים לאגודת 'מוהר הבתולות', 11.5.1919.

87 על הג'וינט ושיתוף הפעולה שלו עם ועד הצירים עיין לבסקי, עמ' 56; אליאב, עמ' 139.

88 על הרב טיטלבוים עיין תדהר, עמ' 4115-4116.

89 חדשות הארץ, גיליון ס"ו, ט באלול תרע"ט 4.9.1919. עמ' 3. דו"ח זה המצוי באצ"מ, A153/146/3, דו"ח לרב טיטלבוים, דמשק, י"ח באב תרע"ט, החזיק במקורו תשעה עמודים.

בארכיון הציוני חסרים עמודים 3-4.

90 שם, עמ' 6.

המבקשים לנסוע לארץ-ישראל על-מנת להשתלם בלימודים.⁹¹ הרב טיטלבוים נענה להצעות והורה לפעול להקמתם המיידית של מוסדות הצדקה הנדרשים. הוא העביר לעבאדי 1350 ל"מ לצורך העניין, ואף מינהו למפקח על פעולות אלו בשכר חודשי בסך 40 ל"מ.⁹² הלה ניגש למלאכה ותוך זמן קצר נוסדו בדמשק בית יתומות, בתי מלאכה לתפירה ולסנדלרות, ובית תבשיל שבו אכלו מדי יום כמאה ילדים נזקקים.⁹³ כן הוקצב מימון לשכירת מילדת שתשהה באופן קבוע בעיר.⁹⁴

פעילות חינוכית

תכנון שנת הלימודים תרע"ט בבתי הספר העבריים בדמשק נעשה על ידי ועד החינוך הארצי-ישראלי לקראת סיום ישיבתו בדמשק. אחד הצעדים היה הקמת ועדת חינוך מקומית שהרכיבה אישים מקומיים ואנשי חינוך ארצי-ישראליים שעבדו בדמשק.⁹⁵ המשימה החינוכית היתה שינוי דמותו ואופיו של היהודי הדמשקאי, על פי הדגם שעיצב 'הישוב החדש' בארץ-ישראל. כיוון שבבסיס התכנית החינוכית עמדה השאיפה לגדל דור על יסודות ההזדהות הלאומית-עברית-ציונית, הותוו שני קווי פעולה עיקריים: א. יצירת מאגר של מחנכים מקומיים, אשר יוכשר בבית המדרש למורים בירושלים ויחזרו למלא את שליחותם החינוכית בעיר מולדתם. הכוח המניע מאחורי קו פעולה זה היה דוד ילין.⁹⁶ ב. ייבוא מורים ומנהלים ארץ-ישראליים. ואכן אלו הגיעו לדמשק בשלהי טבת תרע"ט. על חשיבותה של קבוצה זו והתקוות שנתלו בה ניתן ללמוד מכינויה כ'גדוד עברי חדש'.⁹⁷ נוסף למורים אלו שלח ועד החינוך שני מורים לשני בתי התלמוד תורה, שעדיין היו מחוץ למעגל החינוך העברי, וסכום של 500 ל"מ להוצאות ראשונות בתחומי החינוך. יעודם ותפקידם של המורים הארצי-ישראליים היו הוראה והקניית השכלה לצד ניהול וארגון הפעילות הציונית ברמה הקהילתית.

91 שם, עמ' 8-9.

92 אצ"מ, A153/146/3, יוסף עבאדי לדוד ילין, דמשק, 11.9.1919.

93 חדרות הארץ, ק"י, י"ד בחשוון תר"פ, עמ' 4; קנ"ג, ו בטבת תר"פ, עמ' 4; רל"ז, כ"ו בניסן תר"פ, עמ' 3, דואר היום, ע"ז, ט"ו בטבת תר"פ, עמ' 4; קס"ו, ח' באייר תר"פ, עמ' 2.

94 ראה דואר היום, גיליון ל"ט, כ"ז באלול תרע"ט, עמ' השער: מודעה של קהילת דמשק המחפשת מילדת מומחה'.

95 אצ"מ, A153/146/3, דו"ח משיבת ועד החינוך בדמשק מיום ד' בחשוון תרע"ט.

96 אצ"מ, A152/146/10, ילין לאיטל, ירושלים, י"א בכסליו תרע"ט. המכתב נדפס בכתבי ילין, כרך ה', עמ' 110. דברים אלו נכתבו בעקבות מכתב נוסף שלו אליה ללא תאריך, בו כתב כי ועד החינוך הסכים להרחבת הפעילות בדמשק ולהצעת ילין להביא צעירים מדמשק לסמינר. על כמאל ארוי, אחד מבוגרי הסמינר, עיין אצ"מ, A153/146/6, ריבלין לילין, דמשק, י"ח בתמוז תרפ"א.

97 אצ"מ, L4/50n, ילין לפאיס, ירושלים, כ"ח בטבת תרע"ט.

אגודת מכבי בדמשק תרפ"ב

בראש קבוצת המורים עמדו יהודה בורלא, שיועד לכהן כמנהל ביה"ס העברי לבנים שכבר היה קיים, ויוסף יואל ריבלין, שיועד לכהן כמנהל ביה"ס לבנות שאותו היה עליו לייסד יש מאין.⁹⁸ מצב זה, של שני ראשים באותה הקבוצה, יצר מתח ומאבק אישי שפגע במילוי המשימה.⁹⁹ אולם בשלב הראשון האפילו להט העשייה וגודל המשימה על המאבקים האישיים. בורלא וריבלין מעידים על עצמם כי היו באותה העת 'מלאי מרץ לעבודה' וכי 'חשבו את דמשק ואת עבודתם בה לעבודת

98 אמנם בקיץ תרע"ח בעת הגירוש נעשה ניסיון לייסד ביה"ס לבנות על ידי המורים הגולים, אולם זה נסגר ונפתח חליפות ולא פעל בצורה סדירה עד להגעתו של ריבלין. עיין אצ"מ, S2/493, דו"ח של יוסף יואל ריבלין על ביה"ס לבנות בדמשק, י"ב באב תרע"ט.

99 אנשי דמשק לא התלהבו מלכתחילה מהגעתם של ריבלין ובורלא. הם העדיפו כי ישראל איתן, מי שכיהן כמנהל בית הספר העברי מתרע"ז, יסד את הקלוב הלאומי 'יקדימה' ורכש את אמונם ואהדתם של הדור הוותיק והדור הצעיר, יישאר בתפקידו ולא יחזור לגימנסיה העברית בירושלים. גם סגל המורים הוותיקים ביקש להשאיר את איתן והצביע על מגרעותיהם של בורלא וריבלין אשר אינם מסוגלים להיכנס לנעליו של איתן, בעיקר משום שאינם דוברים צרפתית ומשום שהם מטוסכסים ביניהם. גם ועד העיר ביקש להשאיר את איתן. עיין אצ"מ, S2/657 ועד קלוב קדימה לוועד החינוך העברי, דמשק, י"ב בשבט תרע"ט; ברוך פאיס ללוריא, דמשק, ללא תאריך. על חשיבות היות העומד בראש המוסדות העבריים 'דוקא איש אירופי', בעל השכלה רחבה ויודע צרפתית יותר מטובי האליאניסטים פה; כבר התריע איתן עצמו לפני עזיבתו את דמשק במכתבו המצוי באצ"מ, S2/493, איתן ללוריא, דמשק, ג' בטבת תרע"ט.

אגודת מכבי הצעיר

מסיונרים, שעליהם להלעיט את הקהל בעל כרחו תרבות עברית.¹⁰⁰ ואכן מיד עם הגיעו לרמשק משחש כי הקהילה נוטה לקבלת מרות ועד הצירים והכוונתו, הציע בורלא לפעול באופן דחוף לריאורגניזציה בחינוך. הוא הדגיש: 'אם יעשה הצעד הגדול הזה עתה, בשעה שיש רצון מועד העדה לשנות את המהלך, שיש איזו הרגשה שנחוץ לתקן את המצב – אז ישאר הדבר עשוי, ימשיך את דרכו הלאה בלי פקפוק – וחזותם החנוך העברי יהא ניכר במשך שנים אחדות'.¹⁰¹ הצעתו של בורלא נתמכה על ידי תכניתו של ברוך פאיס לסגור את שני תלמודי התורה הישנים ולהעביר את התלמידים לבתי הספר של החינוך העברי, שיורחבו על חשבונו ואחזקתם תיעשה במימון ועד הצירים. תכנית זו, שעלתה על הפרק בט' בשבט, שבוע לאחר שהגיעו המורים לרמשק, יצאה אל הפועל תודשיים לאחר מכן, כאשר בר"ח ניסן תרע"ט העביר ועד העיר באופן רשמי את כל מבני החינוך הישנים לרשות ועד החינוך הארצישראלי.¹⁰²

100 על העבודה, עמ' 9.

101 אצ"מ, S2/493, בורלא ללוריא, רמשק, ר"ח שבט תרע"ט. זכה יהודה בורלא ואכן עבודתו נחרתה בזכרון קהילת רמשק עד אשר השנים בהן שהה ופעל בקהילה כונו בדיעבד 'תקופת בורלא'. עיין ברגר, עמ' 40. על החרות בורלא, ריבלין ושאר המתנכים כ'מלאכים מן השמים' בתודעת תלמידיהם עיין לוזיה, עמ' 20.

102 על השתלשלות תכנית הכנסת תלמידי הת"ת למוסדות העבריים והתכתובת הבסיסית אודותיה עיין על העבודה, עמ' 6-16. כן עיין בהרחבה אצ"מ, S2/493, מחלקת החינוך לוועד הצירים,

תזמורת מכבי הצעיר

הצלחתם של בתי הספר העבריים היתה מסחררת. שיכורים מאווירת התחייה הלאומית ומלאי רושם מן הכספים הרבים, האמצעים וכח האדם שהרעיף ועד הצירים על קהילתם, שלחו בני המשק את ילדיהם לבתי הספר שהפכו סמל למעמד חברתי. עד לשלהי 1919 הקיפה מערכת החינוך הציוני את רוב ילדי דמשק הלומדים.¹⁰³ הורים רבים הוציאו את בניהם מבתי הספר של אליאנס והעבירו אותם לבתי הספר העבריים.¹⁰⁴ גם לתלמידים שעדיין לא עזבו את מוסדות כ"ח ניתנו שיעורי ערב מיוחדים להקניית עברית וערכים ציוניים.¹⁰⁵

יפו, ט' בניסן תרע"ט; אצ"מ, S2/493, סקירה כללית של בורלא על מצב החינוך לבנים בדמשק, א באב תרע"ט.

103 סיכום מספרי התלמידים והסדרים שהונהגו בבתי הספר עיין סחייק, עמ' 32; אצ"מ, A153/146/3, פאיס לילין, דמשק, כ"ה באייר תרע"ט; אצ"מ, S2/493, דו"ח של יוסף יואל ריבלין על ביה"ס לבנות בדמשק, י"ב באב תרע"ט; סקירה כללית של בורלא על מצב החינוך לבנים בדמשק, א באב תרע"ט. על השקעות ועד הצירים גם בשיפוץ מבני בתי הספר עיין למשל אצ"מ, L4/51n, ועד הצירים לטוטח, 6.8.1919. עוד יש להעיר כי מבתי הספר העבריים נחסכה בשלב זה התמודדות עם בתי הספר של המיסיונרים השונים אשר נסגרו כולם במהלך מלחמת העולם הראשונה. ההתמודדות חודשה רק עם פתיחתו ברובע היהודי של ב"ס מסינוני חדש באוקטובר 1919 אשר משך כנות יהודיות רבות מקרב בני המעמד הנמוך בהכתיחו תלבושת, אוכל וחינוך חנים לתלמידותיו. עיין חדשות הארץ, ק"ר, י' בחשוון תר"פ, עמ' 3.

104 ארכי"ח, Syrie, Damas, 151c, Loupo, Damas, 27.6.1919; Syrie XVII.E., 167a, ארכי"ח, 7.5.1919; Kahanoff, Damas, 7.7.1919; 151c, Mme Haimoff, Damas, 12.1.1919; המאבק בין בתי הספר העבריים ובתי הספר של כ"ח עיין מנחם, עמ' 80-83.

105 ארכי"ח, Syrie, Damas, 151c, Mme Haimoff, Damas, 12.1.1919

במלחמה על נפש הנוער והמבוגרים הרחיבו המורים העבריים את פעילותם גם אל מחוץ לכתלי בתי הספר ושלחו נציגים לכל האגודות הציבוריות, הצינוניות והפילנתרופיות, בקהילה.¹⁰⁶ במסגרת מאמצים אלו אורגנו פעילויות לאומיות נוספות. כל הזדמנות נוצלה לתעמולה ציונית. הועלו מחזות המבוססים על עיבוד סיפורי התנ"ך בעברית, ובי"ז בתמוז אספו את כל התלמידות בכיה"ס העברי וסיפרו להם על מאורעות היום, 'כי הדור הזה בעוונותינו אינו יודע אפילו שמות החדשים שלנו'. ככ' בתמוז, מועד פטירתו של הרצל, אספו את כל הילדים לאולם בית-הספר, שהיה מקושט בתמונת המנהיג הציוני, והמורים נאמו בפניהם על הרצל, תולדותיו ומפעלו. אירועים רשמיים, כינוסים ונשפים בקהילה היו מסתימים בשירת 'התקה'.¹⁰⁷ גם ביקוריהם של אישים מארץ-ישראל נוצלו לכינוסים במועדונים הציונים כגון 'קדימה' ו'מכבי'. ברחובות הרובע היהודי אורגנו מצעדים ומפגני התעמלות של אגודות הנוער, דוגמת 'מכבי', כשהילדים והנערים לבושים במדים וסמלים מיוחדים.¹⁰⁸

דרך נוספת לקירוב הלבבות לציונות היתה ארגון ערבים חגיגיים ונשפים מיוחדים לאיסוף תרומות לגופים דוגמת 'הקרן הקימת'.¹⁰⁹ להצלחת שליחי ועד הצירים למשוך לרעיון הציוני את האליטות החברתיות היהודיות בדמשק היתה השפעה מכרעת באשר ליחסה החיובי של רוב החברה היהודית למפעל הציוני. משעמדו על כוחה של האליטה בקביעת יחסה של הקהילה לציונות הבינו בורלא וריבלין כי בטווח הרחוק הדרך הטובה ביותר להשפיע על הקהילה תהא לעודד בחירה של תומכיהם לוועד הקהילה ולנסות להצטרף כחברים מלאים לוועד זה. בראשית פעילותם בדמשק עדיין נחלקו בורלא וריבלין בשאלת מידת מעורבותם בענייניה הפנימיים של הקהילה. בורלא דגל במעורבות עמוקה ומיידית, ואילו ריבלין נמנע ממנה בתחילה, לטענתו, כדי למנוע קנאה ושנאה.¹¹⁰ עם זאת, באשר לשיתופם של בני המקום בוועדות הפיקוח על החינוך נתגלעו בין ועד החינוך, אשר דגל בשיתוף מקסימלי של אנשי דמשק בעשייה,¹¹¹ לבין המורים, חילוקי דעות שהלכו והעמיקו. האחרונים, צעירים נלהבים בעלי תפישה חינוכית-ציונית קנאית

106 רשימת מקומות הפעולה מחוץ למסגרת בתי הספר מובאת אצל סחייק, עמ' 33, ועיין גם אצ"מ, A153/146/3 ריבלין לילין, כ"ה באייר תרע"ט; ארכי"ה, Loupo, 151c, Syrie, Damas, 27.6.1919;

107 אצ"מ, S2/493, דו"ח של יוסף יואל ריבלין על ביה"ס לבנות בדמשק, י"ב באב תרע"ט.

108 מנחם, עמ' 108.

109 חדשות הארץ, גיליון מ"ב, י" באב תרע"ט.

110 אצ"מ, A153/146/3, ריבלין לילין, דמשק, כ"ה באייר תרע"ט.

111 אצ"מ, S2/657, ועד החינוך לריבלין ירושלים, י"ח בניסן תרע"ט.

למדי, לא העריכו את משקלם של עסקני העיר ומשכיליה, אם כי עד שלהי 1919 עדיין לא הגיעו למצב של קרע וחוסר שיתוף פעולה איתם.¹¹² הצלחת החינוך העברי בדמשק היתה בקיץ 1919 עובדה קיימת, לכן, כאשר נשמעו קולות, הרהורים וספיקות בישיבת הוועד הפועל הציוני הגדול ב-11.9.1919 בנוגע להמשך מימון אחזקת בתי הספר העבריים בדמשק ולהרחבת הסיוע גם לחלב, התייצב לא אחר מאשר מנחם אוסישקין עצמו, ערב צאתו לארץ-ישראל לכהן כראש ועד הצירים, להגנת המשך המימון בקובעו 'זו תהיה תבוסה מוסרית, אם בתי הספר בדמשק ובחלב יהיו נאלצים להסגר'. ד"ר יעקב טהון טען שסיוע לחלב בכל מקרה לא בא בחשבון ושסכומי הסיוע בסך עשרת אלפים ליש"ט יופנו אך ורק לדמשק ולצידון. ואכן, ההחלטה שנתקבלה אימצה את עמדתו של הד"ר טהון והסיוע החינוכי לדמשק נמשך.¹¹³

'בין הפטיש לסדן' – פעילות פוליטית מקומית

התקופה שלאחר תום מלחמת העולם הראשונה ועד לקבלת החלטות ועידת סאן-רמו באפריל 1920 באשר לעתידן הפוליטי של סוריה וארץ-ישראל אופיינה באי בהירות ובפעילות פוליטית אינטנסיבית של הגורמים המקומיים.¹¹⁴ מלחמת העולם הראשונה נתפשה כנקודת מפנה לא רק בתולדות עם ישראל והתנועה הציונית, אלא גם בתולדות הערבים במזרח התיכון ובייחוד בארץ-ישראל ובסוריה. מבחינת הערבים, סיום השלטון העות'מאני היה סופו של מה שמכונה לא אחת בהיסטוריוגרפיה הערבית 'הלילה הארוך', אשר נמשך ארבע מאות שנה.¹¹⁵ המצב החדש שנוצר בעקבות הקמתה של ממשלה ערבית בסוריה ושאלת המלכתו של האמיר פייצל אבן חסין בדמשק העמידו אתגר חדש בפני התנועה הציונית.¹¹⁶ זו

112 אצ"מ, S2/493, סקירה כללית של בורלא על מצב החינוך לבנים בדמשק, א באב תרע"ט. עוד על הוועדים המפקחים ואופן בחירתם ראה מה שכתב מנחם, עמ' 85.

113 פרוינדליך, עמ' 226.

114 אמנם נכון הוא שלאחר ועידת סאן-רמו לא נשתררה רגיעה באזור ופעמים אף גברה בו התסיסה, אולם הדין בהשפעת החלטות ועידה זו על היחס שבין ועד הצירים לקהילת דמשק איננו שייך למסגרת הזמן של דיוננו כאן.

115 ראה שירו של המשורר ג'מיל אלוהאווי המצוטט אצל חוראני, עמ' 269. כן עיין בהרחבה טלאס, עמ' 263.

116 על האינטרסים הזרים בסוריה לפני המלחמה ולאחריה אשר הובילו למתן הבטחות להמלכת פייצל בדמשק עיין חוראני, עמ' 146-162. על הגעת האמיר פייצל לדמשק לאחר המלחמה ופעילותו בה עד להמלכתו הרשמית עיין אלעט'ם, עמ' 88-107; קלעגי, עמ' 259. על תקופת מלכות פייצל בדמשק בהרחבה עיין אלחכים; אלחצרי; קאסמיה; רוסל וזיין.

ביקשה להכשיר את הקרקע המדינית למימושה של הצהרת בלפור.¹¹⁷ לשם כך ביקש ועד הצירים לייצור בדמשק, לפחות בקרב הציבור היהודי, אווירה אוהדת לציונות ולנצל מבחינה פוליטית את היכרותם של ראשי קהילת דמשק עם אישים מרכזיים בציבוריות המוסלמית הסורית. יש לסייג דברים אלו ולהדגיש כי לא היתה כאן תכנית מובנית המבוססת על ראייה פוליטית מפוכחת, אלא יוזמה מקומית ופעילות שהונעה דווקא מלמטה, קרי: משליחי ועד הצירים בסוריה שהפנו את תשומת הלב לפוטנציאל הפוליטי הטמון ביהדות דמשק. לעומת זאת הדרג הציוני הבכיר יותר, כדוגמת: ויצמן ואוסישקין, שחיו ופעלו רוב התקופה הנדונה מחוץ לאזור, הבינו אמנם את חשיבותה של הפעילות הציונית בדמשק ושל קשירת קשרים אמיצים וידידותיים עם הממשלה הערבית במקום. אולם משנקט צעדים מעשיים, מינה ויצמן בשלהי קיץ 1919 כ'סוכן פרטי' של ועד הצירים בדמשק את הדר' שלמה פלמן במקום לנצל את ראשי הקהילה היהודית המקומית, שלחלקם היו קשרים אמיצים בחצירו של האמיר פייצל.¹¹⁸ עם זאת עד סמוך לבואה של ועדת קינג-קריין (King-Crane) לאיזור בקיץ 1919, לא שת ועד הצירים לבו לכך שהפעילות הציונית בדמשק עשויה להעמיד את הקהילה המקומית באור שלילי ואף לחשוף אותה לסכנה מצד הכוחות הלאומנים המוסלמים.¹¹⁹

פלסטינים שעברו לדמשק לאחר כיבושה על ידי הבריטים הקימו בה ארגון לאומי, 'אל נאדי אל ערבי', אנטי ציוני, שהלך ורכש לו תוך זמן קצר מעמד של

117 חיים וייצמן פעל נמרצות ליצירת קשרים עם האמיר פייצל כדי להגיע עמו לעמדה מוסכמת אשר תסייע, כך קיווה וייצמן, לתנועה הציונית לעמוד מול הדרשות הפלסטיניות בארץ ישראל. סיכום הדברים עיין שמעוני, עמ' 110-113, טלאס, עמ' 289-292. ובהרחבה במאמרו של רוגל.

118 על נסיבות שליחתו של פלמן עיין בהרחבה רוגל, עמ' 279-296. התעלמות זו של ראשי התנועה הציונית מן הכוחות המקומיים עוררה זעם וכעס רב של אברהם אלמאליח כבר במהלך ועידת סאן-רמו, כאשר נראה היה לו כי ההנהגה הציונית איננה מבינה דבר בענייני הערבים. יוסף יואל ריבלין, ששהה באותה תקופה בדמשק, מסכים לדברים במאמרו קוים, עמ' 4: 'זהשאלה החשובה היתה השאלה הערבית ואילו לא היה חושב וייצמן ואוסישקין שהערבים הם אפס, והיו שומעים למחותנו של אלמאליח, פרחי, או בבירות, והיו שומעים ליוסף עבאדי או בדמשק, מקורב לפייצל הראשון, והיו שומעים ליהודים אחרים... היו יכולים להשיג הרבה ואולי להגיע למטרה ואולי היה הרבה אחרת'. מנחם, עמ' 197-199, עומד על חוסר ניצולם המספיק של יהודי סוריה על ידי המוסדות הציוניים כגשר להידברות בין התנועה הציונית לתנועה הלאומית הערבית. על מגעים של נציגי התנועה הציונית עם פעילים ערבים-סורים עד 1918 עיין בהרחבה טאובר, יחס, עמ' ז-כ"ד. על המשא ומתן הציוני-ערבי בתקופה זו בהרחבה עיין ורטה ופריזל, עמ' 60-62. עוד נעיר כי כבר בהצעות הציוניות להמשך פעילותו של ועד הצירים, שהוגשו בראשית נובמבר 1918 למשרד החוץ הבריטי, דובר גם על הקמת נציגות ציונית בדמשק. עיין פריזל, עמ' 61.

119 גם מנחם מתחיל את דיונו אודות יהודי סוריה ולבנון ושאלת 'הנאמנות הכפולה', רק בדילמה בה הועמדה קהילת דמשק לקראת הערכות הציבור הסורי לבואה של ועדת קינג-קריין. עיין מנחם, עמ' 188-189, ועיין להלן. על הלך הרוחות בדמשק בתקופה שלאחר הכיבוש הבריטי עיין כרד, עמ' 169-171; אליחאני, עמ' 26-27; תיבאווי, עמ' 305-330; טלאס, עמ' 335-337.

בכורה בחיים המדיניים הסוריים.¹²⁰ על דגלה של תנועה זו היה תרות המאבק בציונות. אולם בכל הקשור ליהודי דמשק, במחצית הראשונה של שנת 1919, נתפשו הללו כערבים-סורים בני הדת היהודית, לכן בכל פעם שאורגנה פעילות מחאה, או הזדהות כל שהיא, על ידי 'אל נאדי אל ערבי', נדרשו יהודי דמשק להפגין את נאמנותם ללאומיות ולאחווה הסורית. בינואר 1919 החל מועדון זה בהפצת כרוזים אנטי-ציוניים בדמשק, ובשלהי אותו החודש נשלח לוועד הקהילה כתב מחאה, שערך המועדון בתגובה על הכרזות פישון, שר החוץ של צרפת בנאומו ב־29.12.1918, כי צרפת הטילה חסותה על סוריה וארץ-ישראל. ההצהרה הערבית המיליטנטית, שעליה נתבקש ועד הקהילה היהודית לחתום, תבעה אוטונומיה סורית רחבה, הכוללת גם את ארץ-ישראל, ללא מעורבות אירופית כל שהיא ואיימה במלחמה לחיים ולמוות בעד החרות הערבית.¹²¹ הרב עוזיאל וזיאק מוציירי שנכחו במושב ועד הקהילה אשר דן בשאלת התתימה על כתב המחאה הביעו את דעתם נגד הצטרפות היהודים למחאה, שעמדה בסתירה לתביעות הציוניות על ארץ-ישראל. נימוקיהם היו כדלהלן:

א. אנחנו לא התגייסנו עד היום עם הערבים ואין אנו יכולים לומר כי נמשיך את הגיוס ב. אנו בשום אופן לא רצוי לנו לצאת באיומים ג. מה נעשה אם עפ"י מכתב זה יבואו מחר וידרשו מאתנו להסתפח אל הגדוד הערבי? ד. אם גם היתה כתובה מחאה זו באופן הרצוי לנו, צריכים היינו להמנע מלחתום אחרי שלא התיעצו אתנו על נוסחתו ועל עצם המחאה, ואין זה מן הכבוד לחתום על כל מה שיציעו לפנינו.¹²²

הנימוק האחרון של הנציגים הציונים המובהקים שנמצאו בלב העשייה הציונית נועד לתת להנהגה היהודית בדמשק מוצא של כבוד במקרה ששאר הנימוקים האחרים לא יועילו. אולם עמדתם של ראשי הציבור היהודי בדמשק היתה שונה. הם טרם הפנימו את הרעיון הציוני ועדיין לא ידעו עד כמה ניתן לסמוך על מייצגיו. 'תבונת ההישרדות' של יהודי דמשק, שמקורה בחיים בתוך ציבור ערבי-מוסלמי, המביט על היהודי במבט של זלזול, זיכרונות של מעשי טבח שבוצעו באוכלוסייה הנוצרית בעבר וחבירתם הלאומית-סורית של הנוצרים למוסלמים בהווה, היו חזקים יותר מכל נימוק ציוני. הוסף על כך: יהודי דמשק המשכילים קראו את המאמרים

120 על נסיבות יסודו של מועדון זה וקשריו עם המועדון הפלסטיני בעל השם הזהה שבירושלים עיין פורת, עמ' 62-63. עוד עיין טאובר, אגודות, עמ' 32-33; 138-141; וכן טאובר, עמ' 79-90.

121 כתב מחאה זה ברובו אומץ כמסמך השני שגובש בוועידה הראשונה של האגודות המוסלמיות-הנוצריות בירושלים שהחלה בפועל ב-1 בפברואר 1919. עיין פורת, עמ' 64-66. על דרכי השגת החתימות ראה טאובר, עמ' 82-83.

122 אצ"מ, L4/51n, הרב עוזיאל – רשמי מסע, דמשק, עמ' ד-ה.

האנטי-ציוניים, שפורסמו בדמשק מדי יום ביומו, וחשו בתסיסה ההולכת וגוברת מסביבם. משום כך הם נימקו את צירוף חתימתם לכתב המחאה הכללי בטענה שאם לא יצרפו את חתימתם הם עשויים להפנות את הזעם האנטי-אירופי והאנטי-ציוני של ערביי דמשק לעבר הקהילה היהודית המקומית. עוזיאל ומצויירי ניסו להבהיר להם כי אין מקום לפחד שכזה, כיוון שלא ידוע עדיין מי ישלוט בדמשק, ואין טעם להמר על נטייה פוליטית מקומית מסוימת. אך ללא הועיל. עמדת ראשי הקהילה היתה נחרצת, והיה בה, לטענת הרב עוזיאל, כדי לשקף את תדמיתם העצמית הנמוכה.¹²³ ואכן בסופו של דבר חתם ועד הקהילה על כתב המחאה של 'אל נאדי אל ערבי'. גם החכם באשי יעקב דאגון צירף חתימתו, בניגוד לראשי הכנסיות הנוצריות בעיר.

הווה אומר: בשלב זה על אף הסיכון הכרוך בהזדהות עם הציונות הסכימו יהודי דמשק לקבל מוועד הצירים עזרה בתחום הפילנתרופיה והחינוך. אולם, לפחות מן השפה ולחוץ, כגוף קהילתי הם נמנעו מהזדהות עם תביעותיה של הציונות. לפיכך הם בכרו להפגין הזדהות עם יושבי הארץ הערבים, אף שתביעותיהם של הללו עמדו בסתירה למטרות הציונות.

שעת האמת של קהילת דמשק הגיעה עם בואה של ועדת קינג-קריין לדמשק בשלהי יוני 1919. ועדה אמריקאית זו, אשר אחת ממטרותיה היתה בחינת רצונם של תושבי האזור ומידת הסכמתם לסדרי השלטון והמנהל שהוצעו על ידי מעצמות המערב, זימנה לעדות את כל ראשי הקבוצות האתניות והדתיות בסוריה. במסגרת זו התייצבו מצד אחד הציונים ומן הצד השני ערביי סוריה, ובכלל זה הפלסטינים.¹²⁴ ערב בואה של הוועדה שררה בדמשק אווירה אנטי-ציונית חריפה ביותר, ולעתים קרובות לא הבחינו כותבי המאמרים בין המונחים 'ציוני' ו'יהודי'.¹²⁵ יהודי דמשק היו במיצר. מצד אחד, בנאומים שנישאו באסיפות שונות על ידי סורים לאומנים נשמעו איומים למעשי טבח ביהודים, ואילו מצד שני פנו כרוזי תעמולה שונים אל היהודים בניסיון לרכוש את תמיכתם לתביעות הסוריות.

החשיבות הרבה שייחס ועד הצירים לוועדת החקירה האמריקאית והדיווחים על המתרחש בדמשק דרבנו את ועד הצירים לקצור את פירות השקעתו בדמשק. בניסיון

123 שם, שם.

124 העמדה הערבית אמנם לא היתה אחידה ורכו בה חילוקי הדעות בתחומים שונים. הנושא היחיד בו שררה ביניהם תמימות דעים היתה שלילת הקמתו של הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל. על העמדה הסורית עיין טאובר, ועדת, עמ' 122-132; טלאס, 337-338; קלעג'י, עמ' 305. על הוועדה בהרחבה עיין הווארד.

125 ראה אצ"מ, L3/131(a+b), אברהם אלמאליח, הרצאה על נסיעתי בערי סוריה. זהו הדו"ח המסכם שכתב אלמאליח לאחר חזרתו לירושלים. אולם קיים עוד דו"ח אחד שאותו כתב ושלח מדמשק מיד לאחר הופעת המשלחת היהודית בפני הוועדה. בדו"ח זה מצניע אלמאליח פרטים רבים מחשש לביטחוננו וביטחון הקהילה. ראה אצ"מ, ב/4/1392, אלמאליח לפרופ' הארי פריידנוואלד, דמשק, 27.6.1919. כרוז מטעם אלנאדי אלערבי הקורא לכל ערביי דמשק לבוא ולהפגין בפני המשלחת האמריקאית ראה טאובר, אגודות, עמ' 141-142.

להציג חזית אחידה של יהודי סוריה וארץ-ישראל, מונה אברהם אלמאליח¹²⁶ לשליח מטעם ועד הצירים לקהילות סוריה. הוטל עליו להכין את יהודי דמשק לעמידה ציונית-לאומית בפני ועדת קינג-קריין.¹²⁷ את תחושותיהם של יהודי דמשק בימים אלו תיאר אלמאליח כדלקמן:

נקל להבין את מצב הרוחות ששרר בין אחינו היהודים בדמשק למקרא כל העתונות המליאה רעל נגד היהדות. ויהודינו הדמשקאים, שמטבעם אינם גבורים כלל ואינם יודעים דבר מכל המתרחש בעולם היהודי בכלל ובא"י בפרט – היו מדוכאים ממש ולא ידעו מה לעשות כשיצטרכו לעמד לפני הקומיסיה האמריקנית, ומה עליהם לעשות ואיך להתיחס לשאלת א"י בפרט, אם הקומיסיה תשאלם להביע את דעתם בענין זה... נקל להבין כי קשה מאד היה מצבם של יהודי דמשק. אחינו אלה ימצאו בין הפטיש לסדן ממש. מצד אחד פחדם מפני הערבים שבקרבתם הם יושבים, ומצד שני – אהבתם לא"י ולאחיהם לא תתנם בטח להתנגד לשאיפת הציונים.¹²⁸

אלמאליח לא הניח דבר ליד המקרה. בחששו כי בקרב אנשי ועד הקהילה לא ימצא רוב לנקיטת עמדה ציונית, ביצע אלמאליח צעד מבריק. הוא שיתף את יהודה בורלא ויוסף יואל ריבלין, ראשי מערכת החינוך העברי בדמשק, ואת אליהו כהנוף, מנהל בית הספר לבנים של כ"ח,¹²⁹ בכל המהלכים שקדמו להופעה לפני הוועדה, ובסופו של דבר אף דאג להכללתם במשלחת היהודית שהתייצבה בפניה.

ראשית, יזם אלמאליח מפגש בבית חותנו, החכם באשי יעקב דאנון, עם חברי הוועד ומנהלי בתי הספר הנוכחים. בפגישה הוא עדכנם בעדותם של הציונים בארץ ישראל תוך שהוא מברר מה עשויה להיות העמדה שיציגו אנשי דמשק בפני הוועדה בשאלת הציונות, ארץ-ישראל והעלייה. באי כוח הקהילה ניסו למצוא דרך מילוט בהציעם כי יענו לוועדה שאין שאלת ארץ-ישראל נוגעת אליהם. בתגובה לדברים אלו נשא אלמאליח דברים על גודל השעה והאחריות הלאומית המוטלת על כתפי אנשי דמשק. הודעת מזכיר ועדת קינג-קריין לוועד הקהילה כי הוועדה תשמח לשמוע את דעתם ביחס לארץ-ישראל והעלייה אליה, והבטחתו כי עדותם תיעשה

126 על אברהם אלמאליח הסופר, העיתונאי, המילונאי והמתרגם נכתב רבות, בעיקר בהקדמות לשני הספרים שהוצאו לכבודו ולזכרו. ראה גאון והירשברג.

127 תיאור מפגש אלמאליח עם צעיריה הנלהבים של הקהילה, חברי 'מכבי' ו'קדימה' מובא בחדשות הארץ, גיליון י"ט, י"א בתמוז תרע"ט, 9.7.1919, עמ' 4.

128 אצ"מ, L3/131(a+b), אברהם אלמאליח, הרצאה על נסיעתי בערי סוריה.

129 אליהו כהנוף, למרות היותו איש כ"ח, היה איש ארץ-ישראל ואף נמנה עם המגורשים לדמשק בשלהי מלחמת העולם הראשונה. אולי משום כך ניסה פעמים רבות להגיע לרו קיום עם בתי הספר העבריים. הוא גם התלונן נחרצות נגד פעילותה האנטי ציונית של הגברת חיימוף, מנהלת ביה"ס של כ"ח לבנות, ובעלה. ראה למשל ארכי"ח, Syrie Damas, XVII.E., 167a, Kahanoff, Damas, 31.12.1920.

בדלתיים סגורות ולא תפורסם באופן פומבי, הקלה עליו את מלאכת השכנוע. מששוכנעו אנשי דמשק לייצג את העמדה הציונית בפני הוועדה, לא השאיר אלמאליח את מלאכת ניסוח הדברים וקביעת תכנם בידי חברי המשלחת. הוא העלה על הכתב גם את השאלות שחברי הוועדה עשויים לשאול את חברי המשלחת וגם את התשובות שעל האחרונים להשיב.¹³⁰

ביום שישי, ב-27 ביוני 1919 בשעה חמש אחר הצהריים, התייצבה המשלחת היהודית בפני ועדת החקירה. בדיקת שמות חברי המשלחת מעלה שרוב חברי המשלחת, שמנתה תשעה אנשים, לא היו אנשי דמשק מובהקים, אלא זרים שישבו בדמשק באופן ארעי. עם אלה נמנו החכם באשי יעקב דאנון – איש ירושלים, ברוך פאים – מהגר ציוני מרוסיה, שעמד לעזוב את דמשק זמן קצר לאחר מכן, בורלא וריבלין – שליחי ועד הצירים, ואליהו כהנוף – ארצישראלי בשירות כ"ח. שאר חברי המשלחת היו יוסף עבאדי – נשיא הקהילה, משה אליהו טוטח – בנקאי וחבר ועד הקהילה, משה (אבו דהוד) טוטח – בנקאי וחבר ועד הקהילה, באופן שכזה הבטיח אלמאליח את הופעתה הציונית של המשלחת, אשר נתפשה כמייצגת את הקהילה היהודית בדמשק, בפני הוועדה. ואכן היתה הופעת חברי המשלחת ברוח התנועה הציונית ועל פי הנחיותיו של אלמאליח.¹³¹ מטרת ועד הצירים הושגה. ההשקעות הרבות בדמשק נשאו פרי מעבר למצופה. חשיבותה העיקרית של הופעת משלחת אנשי דמשק בפני הוועדה היתה בראש וראשונה ביצירת הרושם כי קיימת באזור חזית יהודית רחבה, ומה שחשוב יותר, אחידה בדעתה.¹³²

אולם בכך לא תמה פעילותם הפוליטית של יהודי דמשק. תוסר הוודאות לגבי מסקנות הוועדה האמריקאית ונוכחותו של האמיר פייצל בקיץ 1919 בדמשק, לאחר תקופת העדרות ארוכה, עוררו את יהודי דמשק לקשור קשרים גם עם מי שעשוי לעמוד בראש הממלכה הערבית בסוריה ולקבוע את גורלם.¹³³ פייצל עצמו, בבקשו לרכוש את אהדת כל תושבי סוריה, ואולי אף להפגין את אהדתו ליהודים בפני ראשי התנועה הציונית, יזם ביקור אצל החכם באשי יעקב דאנון בנוכחות חברי ועד הקהילה. אין זה מן הנמנע כי מועד הביקור, כ' בתמוז, יום אזכרתו של הרצל בו

130 אצ"מ, L3/131(a+b), אברהם אלמאליח, הרצאה על נסיעתי בערי סוריה.

131 תיאור הופעת המשלחת בפני הוועדה ופרוטוקול החקירה ראה בנספח.

132 אצ"מ, ב/4/1392I, אלמאליח לפרופ' הארי פריידנוואלד, דמשק, 27.6.1919.

133 יש לשים לב לעובדה כי בפגישה הראשונה של פייצל עם מנהיגי העדות הסוריות השונות באפריל 1919, לא השתתפו באי כוח הקהילה היהודית. מן המקורות שעמדו לפני, המפרטים את שמות המשתתפים ונאומיהם בפגישה זו, לא נודע לי אם היהודים לא הוזמנו או שמא לא הגיעו לפגישה מסיבות אחרות. ראה קלעג'י, עמ' 294-303. עם זאת, פייצל עצמו, כבר כנאום התורה שלו על קבלת הפנים שנערכה לו בדמשק ב-3 באוקטובר 1918, הודיע כי מבחינתו לא תיעשה כל אבחנה בין הערבים המוסלמים, הנוצרים והיהודים על בסיס דתי. עיין חוראני, עמ' 271-272.

נערכו טקסים בקהילה, לא היה מקרי ונועד לאותת על כוונותיו. על כל פנים בדיווח על הפגישה נאמר כי האמיר והרב שותחו במשך 45 דקות על הציונות וכי נשמעה בדבריו אהדה לצינונות.¹³⁴

קשרי התנועה הציונית, ובעיקר של חיים ויצמן עם פייצל בעת היותו באירופה, נתנו תקוות לשיתוף פעולה עם האמיר גם לאחר התיישבותו בדמשק. אולם ניסיונות שנעשו על ידי ההסתדרות הציונית לארגן מפגש של משלחת רשמית מטעמה עם פייצל בדמשק, במאי 1919, עלו בתוהו. למרות שלטענת נקדימון רוגל, היתה האופציה הפייצלית במחצית 1919 אבן יסוד במדיניות הציונית, יש לשים לב לכך שבכל ההצעות והתוכניות למפגש שהעלו ויצמן ואישים אחרים בתנועה הציונית ובוועד הצירים, לא הועלתה האפשרות של שיתוף אישים מקהילת דמשק במשלחת.¹³⁵ מפגש דאנון-פייצל יצר, כפי הנראה, ציפיות בקרב ועד הצירים לאפשרות של פגישה מצומצמת יותר של נציג מטעמו עם האמיר. לציפיות אלו היה שותף גם ברוך פאיס שקרא לוועד הצירים לכלול במסגרת ביקורו הצפוי של דוד ילין בדמשק גם ניסיון לפגישה עם פייצל לפני צאתו להמשך פעילותו המדינית באירופה.¹³⁶ ואמנם בראשית אלול תרע"ט ביקר ילין במשך כשבוע ימים בדמשק.¹³⁷ מעודד ממה ששמע על מפגש דאנון-פייצל, השיג ילין פגישה עם האמיר. תרומת הקהילה המקומית למפגש חשוב זה, ולו רק בשל עצם קיומו, היתה גדולה. הקשר שכבר נוצר בין ראשיה לבין האמיר הוא זה שאיפשר את הפגישה באמצעות החכם באשי, שאף נלווה לילין בעת הביקור, שכך תיארו ילין:

בקרתי את האמיר פייצל ביחד עם החכם באשי והוא קבלנו בביתו הפרטי בסבר פנים יפות. הודיתי לו על הדברים שדבר עם הח"ב (=החכם באשי) ועם נכבדי העדה היהודית בנוגע לעבודה ועזרה הדדית בין הערבים והיהודים ודבריו הטובים על הציונות ומנהיגיה, והוא הגיד כי אלה הן דעותיו תמיד, ושאל לשלום הדר' ויצמן ופרנקפורטר¹³⁸ ולמקום ישיבתם עתה.¹³⁹

קהילת דמשק מילאה אפוא את התפקיד החשוב של 'גשר' בין התנועה הציונית למימשל הערבי החשוב באזור הסמוך לארץ-ישראל.

134 חרשות הארץ, גיליון מ"ב, י' באב תרע"ט. ראה גם אצ"מ, S2/657, דו"ח על דבר נסיעתי לדמשק.

135 במשלחת שהיתה אמורה להיפגש עם פייצל בדמשק בחודש מאי 1919 היו אמורים להשתתף ד"ר אידר, ז'אק מוצירי ורוברט סולד. על ניסיונות המפגש והתכנון האינטרטגי שביסודם עיין רוגל, עמ' 279-284.

136 אצ"מ, L4/51n, ברוך פאיס לוועד הצירים ע"י ילין ומוציירי, ירושלים, י"ב באב תרע"ט.

137 חרשות הארץ, גיליון ע, י"ג באלול תרע"ט, 8.9.1919, עמ' 3; אצ"מ, A153/146/3, ריבלין לילין, ירושלים, י"ח בתשרי תר"פ, על הדו"ח שמסר ילין לוועד הצירים על נסיעה זו ראה להלן.

138 פליקס, מראשי ציוני אמריקה.

139 אצ"מ, S2/657, דוד ילין – דו"ח על דבר נסיעתי לדמשק, אלול תרע"ט.

סיכום

הצלחת פעילות ועד הצירים בדמשק בתקופה הנדונה במחקר זה היתה תלויה בשלושה גורמים: התנאים המדיניים הלא ברורים וחוסר הבהירות של המסגרות הפוליטיות לאחר המלחמה; המשאבים האנושיים והכספיים שעמדו לרשות ועד הצירים לטובת דמשק; ושיתוף הפעולה של קהילת דמשק עצמה. באשר לגורם הראשון, הרי שחוסר הבהירות המדינית והעיכוב בתהליך קבלת ההחלטות לגבי עתידו של האזור השאירו את דמשק ואת ארץ-ישראל תחת הממשל הצבאי הבריטי, דבר שהקל ביצירת קשר ומידי בין ועד הצירים לקהילת דמשק. באשר לגורם השני, הרי ששנת תרע"ט היתה השנה שבה החלו בעיצוב מסגרות עבודתו של ועד הצירים, במסגרת זו הושגו כספי סיוע גם עבור צרכי קהילת דמשק. סיוע זה, הקרבה לעשייה הציונית בארץ-ישראל, הפעילות הציונית בקהילה וחוסר הבהירות המדינית עודדו את קהילת דמשק להפנות מבט לכיוון האופציה הציונית. ככל שחלף זמן והסיוע הציוני הלך והתבסס כעובדה קיימת ולא כתופעה בת חלוף גברה גם נטייתם של בני דמשק לציונות.

אם מקהילות מצרים ציפה ועד הצירים לתרומות כספיות, הרי שמקהילת דמשק ציפה הוועד, לפחות, שתעזור לעצמה. אולם ברור שסיועו לקהילת דמשק, שהחל כפעילות פילנתרופית טהורה, שאליה נלוו אולי כמה תקוות 'אוטופיות' לקבלת תמורה עתידית, הפך במשך הזמן לתמיכה עם ציפיה לתמורה גם בטווח הקצר. הציפיה היתה בתחום הפוליטי, קרי: תביעה מן הריכוז היהודי הקרוב לארץ-ישראל, החי ופועל בלב אוכלוסייה ערבית עוינת, לתת גיבוי פומבי וחד-משמעי למפעל הציוני בארץ-ישראל. מטרה זו הושגה בהופעתם של אנשי דמשק בפני ועדת קינג-קריין. עם זאת, קברניטי המדיניות הציונית לא התמידו בקו זה עד תום ולא הוסיפו להשתמש, למעט בקיום מפגש ילין-פייצל, בקשריהם של בכירי קהילת דמשק עם הערבים.

הזדהותה הציונית המפורשת של הקהילה היא שאיפשרה לדוד ילין לסכם את ביקורו בדמשק באלול תרע"ט, בדו"ח שנשלח לוועד הצירים, בנימה אופטימית ולראות בתהליך שעבר על הקהילה, בחודשים שחלפו מאז תום המלחמה, 'קידמה גדולה'. ילין, שראה את הקהילה בשפלותה בעת מלחמת העולם הראשונה, נפעם לראות כיצד בעזרת הסיוע הציוני, החומרי והרוחני, קמה קהילה זו לתחייה בכל התחומים. בדו"ח, המשתרע על פני 38 עמודים בכתב ידו של ילין, הוא סקר את מה שנתפש, מבחינתו, כשיפור עצום בסדרי הנהגת הקהילה וניהול ענייני הסעד שלה. האגודות הציוניות והפילנתרופיות החדשות שצצו הוכיחו לדעתו את רצונה של הקהילה לסייע לעצמה. עבודתו של ד"ר עפרון זכתה להערכה מצידו וכך גם עבודתם החינוכית של בורלא, ריבלין ושאר הסגל החינוכי. התלהבותו היתה רבה ותקוותו חזקה, יחד עם זאת הוא היה מודע לכך שהמלאכה עדיין בראשיתה וכי

נחוצה עוד פעילות רכה ומשאבים רבים עד שקהילת דמשק תזקוף את קומתה. 'ואז', כותב ילין, 'תקותי חזקה כי נוכל להוציא מסוריה כל התועלת שעלינו להוציא למען עבודתנו הלאומית בכלל'.¹⁴⁰

הופעת המשלחת היהודית-דמשקאית בפני ועדת קינג-קריין היתה שיאו של תהליך הזדהותה המעשית של קהילת דמשק עם התנועה הציונית, ומבחינה זו היא מהווה נקודת ציון המעידה על הצלחתו של ועד הצירים בפעילותו בדמשק. לכאורה נראה היה כי 'השתלת האידיאה הציונית' בקהילת דמשק, בתהליך מרוכז ומזורז ולא באמצעות תהליך טבעי ממושך של צמיחה מבפנים, הצליחה מעל למשוער. אולם הדבר היה נכון אך ורק לטווח הקצר. בנובמבר 1919 החל תהליך ארוך שעיקרו התנתקותם של יהודי דמשק מוועד הצירים ומהתנועה הציונית וזאת בשל גורמים מדיניים, כלכליים וחברתיים חיצוניים ופנים יהודיים כאחד.

נספח

“הרצאה על דבר נסיעתי בערי סוריה” – א. אלמאליח לועד הצירים, אב תרע”ט
אצ”מ, L3/13I(a-b)¹

“ביום הששי 27 יוני בשעה 5 אחה”צ התיצבה העדה היהודית לפני הקומיסיה. חבריה היו: הרב יעקב דאנון – חכם באשי, מר יוסף עבאדי – ראש ועד העדה, מר משה אליהו טוטח – חבר ועד העדה, מר משה אבו דהוד – חבר ועד העדה, מר יוסף פרחי – חבר ועד העדה, מר ברוך פאסי – חבר ועד העדה, מר אליהו כהנוף – מנהל בית הספר כ”ח, מר יהודה בורלא – מנהל בית הספר העברי, מר ריבלין³ – מנהל בית הספר לבנות העברי.

הח”כ⁴ ברך את הקומיסיה בעברית ומר עבאדי תרגם את דבריו לאנגלית. ראש הקומיסיה שאל: מה אתם דורשים בשביל סוריה?

תשובה: עם הערבים חיינו עד היום די טוב ונקוה כי גם להבא יהיה כן. אולם דורשים אנו כי זכויות המעוט תהיינה קדושות כאן למען לא נבטל ברוב. כדבר עתיד סוריה הננו דורשים כי תהיה לה אוטונומיה פנימית תחת חסות ממשלה ארופית.

שאלה: איזו ממשלה אתם דורשים?

תשובה: כל הממשלות הנאורות שחררו אותנו מעול התורקים ולפיכך הננו אסירי תודה לכלן. לכן הממשלה שתמנה ע”י חבר העמים נקבלנה ברצון.

שאלה: ומה דעתכם על ההגירה לא”י?

תשובה: דעתנו היא כי ההגירה תהיה חפשית וכי כל אחינו ישובו לארץ מולדתם העתיקה, להתפתח בה ולפתח בה את שפתם ואת תרבותם העתיקה.

שאלה: האם פלשתינה היתה תמיד מחוברת לסוריה או נפרדה ממנה?

תשובה: מעולם לא היו שני הפלכים האלה מחוברים אחד אל השני לא בעניני שלטון ולא בעניני הנהגה. אפילו בימי התורקים היתה פלשתינה פלך מיוחד לבדו נפרד לגמרי מעל סוריה ועומד תחת פקודתה הישירה של קושטא.

שאלה: מדוע מתנגדים הערבים התנגדות כה גדולה להגירה יהודית לפלשתינה?

תשובה: הדבר פשוט מאוד. מקנאה הם עושים זאת משום שיודעים הם כי האלמנט היהודי חרוץ מאד והוא יעבר אותם בכל דבר, ולפיכך הם יראים ממנו

1 חלקו הראשון של מסמך זה, בן תשע עשרה העמודים, הנוגע אך ורק ליחסם של הערבים בארץ ישראל ובסוריה לועדת קינג-קריין, פורסם על ידי פרופ’ אליעזר טאובר, ועדת קינג-קריין בארץ ישראל – תזכיר סורי, קתדרא, 69 (תשנ”ד), עמ’ 122-132. להלן יצוטט רק עמוד אחד מן החלק שעדיין לא פורסם ובו הדיווח הנוגע ליהודי דמשק.

2 1919.

3 יוסף יואל.

4 החכם באשי.

ומתנגדים לו. אולם כל זה הוא פתד שוא, והיהודים יחיו עם הערבים בשלום ושלוח כמו עד כה.

מר בוולא דבר על כל הטובות שמביא החנוך היהודי כאן, ואחרי עוד שאלות אחדות ששאלה הקומיסיה את ראשי היהודים ותשובותיהם המצוינות של אלה – נפרדה המשלחת היהודית מהקומיסיה ברשם טוב מאד.

הפניות ביבליוגרפיות

- אהע"י ארכיון העיר ירושלים.
- אלחכים יוסף אלחכים, סוריה ואלעהד אלפיצלי, בירות, 1966.
- אלחצרי סאטע אלחצרי, יום מיסלון, בירות, [1965].
- אליאב ב. אליאב (עורך), היישוב בימי הבית הלאומי, ירושלים 1979.
- אלמאליח אברהם אלמאליח, היהודים בדמשק ומצבם הכלכלי והתרבותי, יפו, תרע"ב.
- אלעט"ם ח'אלד אלעט"ם, מד'כראת ח'אלד אלעט"ם, א, ביירות, 1972.
- אצ"מ ארכיון ציוני מרכזי.
- Archives de l'Alliance Israélite Universelle, Paris
- ש. רובינשטיין (מהדיר) מ. בן הלל הכהן, מלחמת העמים, כרך שני, ירושלים, תשמ"ה
- ברגר מ. ברגר, עברית בדמשק, עם וספר, אלול תש"ד, עמ' 40.
- ברד ש. ברד, הפעילות הציונית במצרים 1917-1952, שרשים במזרח, ב (1988), עמ' 65-132.
- גאון מ"ד גאון, וי"ר מולכו (עורכים), מנחה לאברהם, ספר היובל לכבוד אברהם אלמאליח במלאת לו שבעים שנה, ירושלים, תשי"ט.
- Jewish Chronicle גיזאי
- עיתון יומי בעריכתו של איתמר בן אבי, החל מאוגוסט 1919.
- H.N. Howard, The King-Crane Commission; An American Inquiry in the Middle East, Beirut, 1963 דואר היום הווארד
- ח"ז הירשברג (עורך), זכור לאברהם – זכור אברהם אלמאליח, ירושלים, תשל"ב.
- הירשברג ח"ז הירשברג (עורך), זכור לאברהם – זכור אברהם אלמאליח, ירושלים, תשל"ב.
- הראל י. הראל, מתורבן יפו נבנתה דמשק: המפגש בין גולי ארץ ישראל לקהילת דמשק ותוצאותיו, ציון, בדפוס.
- הראל, מדחת Y. Harel, Midhat Pasha and the Jewish Community of Damascus: Two New Documents, Turcica, XXVIII, 1996, pp. 337-344 (forthcoming)
- הראל, קהילת י. הראל, קהילת דמשק ומנהגיה ברשימות הגולה איש ירושלים ר' אליעזר ריבלין, בהכנה.
- הראל, תמורות הראל, תמורות ביהדות סוריה 1840-1880, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשנ"ב.
- ורטה מ' ורטה, המשא ומתן הציוני-ערבי באביב 1919 והמדיניות האנגלית, ציון, ל"ב (תשכ"ז), עמ' 76-115.
- זיין Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faysal's Kingdom in Syria*, Beirut, 1960
- חדשות הארץ עיתון יומי החל מיוני 1919. ממשיכו של חדשות מהארץ.
- חדשות מהארץ עיתון שהוציא ממשל הכיבוש הבריטי בקהיר ב-1918.
- חוראני A.H. Hourani, *Syria and Lebanon*, London, 1946
- טאובר E. Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, London, 1995
- טאובר, אגודות חשאיות ותנועות מרד בסהר הפורה 1875-1920, ירושלים, תשנ"ד.
- טאובר, ועידת טאובר, ועידת - ועדת קינג-קריין בארץ ישראל – תזכיר סורי, קתרוא, 69 (תשנ"ד), עמ' 122-132.
- טאובר, יחס - יחס הלאומיים הסורים לתנועה הציונית עד תום מלחמת העולם הראשונה, היסטוריה יהודית, 5 (2) (סתיו תשנ"א), עמ' ז-כ"ד.

מזטפא טלאס, אלת'ורה אלעריבה אלכברא, דמשק, 1987.	טלאס
עלי מחמד כרד, ח'טט אלשאם, 3, דמשק, 1925.	כרד
ח' לבסקי, יסודות התקציב למפעל הציוני, ירושלים, תשמ"א.	לבסקי
מ' לוזיה, שלושת המאורות בקהילת יהודי דמשק, במערכה, י"א, 4 (124) (תמוז תשל"א), עמ' 20-21.	לוזיה
י' מאירי, בחר לך ברכה, ת"א, תשמ"א.	מאירי
י' מוסרי, אוצרות חדשים של כתבי יד יהודים בקאירן, מזרח ומערב, א, א, (אב-אלול תרע"ט), עמ' 1-27.	מוסרי
נ' מנחם, יהודי סוריה ולבנון בין הלאומיות הערבית והתנועה הציונית (בין שתי מלחמות העולם), חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1990.	מנחם
ש' סחייק, פרקים בתולדות החינוך העברי במזרח התיכון הערבי, 1900-1935, שורשים במזרח, ב (1989), עמ' 11-64.	סחייק
על העבודה התרבותית בדמשק – לשם מר ברוך פאיס, ירושלים, חש"ד.	על העבודה
י' פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית-הפלשטינאית 1918-1929, ירושלים, תשל"א.	פורת
י' פרוינדליך וג' יוגב (עורכים), הפרוטוקולים של הוועד הפועל הציוני 1919-1929, א, ת"א, תשל"ה.	פרוינדליך
א' פריזל, המדיניות הציונית לאחר הצהרת בלפור 1917-1922, ת"א, תשל"ז.	פריזל
ח'יריה קאסמיה, אלחכומה אלעריבה פי דמשק בין 1918-1920, קהיר, 1971.	קאסמיה
קטלוג של אוסף ז'אק מוצרי, ירושלים, תש"ן.	קטלוג
י' קלוזנר (עורך), כתבי דוד ילין, ה', ירושלים, תשל"ל.	קלוזנר
קדרי קלעג'י, אלת'ורה אלעריבה אלכברא, בירות, 1993.	קלעג'י
י"י ריבלין, פעמי גאולה – פזמוני תפילה ותהלה להצהרת בלפור ומינוי הסיר הרברט סמואל לנציב עליון בארץ-ישראל, בתוך מ"ד גאון וי"ר מולכו (עורכים), מנחה לאברהם – ספר היוכל לכבוד אברהם אלמאליח במלאת לו שבעים שנה, ירושלים, תשי"ט, עמ' 40-48.	ריבלין
–, קוים לרמותו של אברהם אלמאליח, מחברת, אלול תשכ"ז, עמ' 5-4.	ריבלין, קוים
נ' רוגל, האישי של וייצמן בדמשק, הציונות, ח (תשמ"ג), עמ' 279-358.	רוגל
M.B. Russell, <i>The First Modern Arab State – Syria Under Faysal 1918-1920</i> , Minneapolis, 1985	רוסל
אלריחאני אמין, פיצל אלאוול, בירות, 1934.	אלריחאני
י' שמי, היהודים בדמשק, האחדות, שנה שנייה, גיליון ו, א בכסליו תרע"א, עמ' 10-14.	שמי
י' שמעוני, מדיניות ערב, ת"א, תשנ"ד.	שמעוני
A.L. Tibawi, <i>A Modern History of Syria</i> , Edinburgh, 1969	תבאוי
ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובונים, י"ב, ת"א, 1962.	תדהר